

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za fonetiku, Odsjek za kroatistiku

**HRVATSKA NAGLASNA NORMA: SUVREMENE
KONCEPCIJE I PRIMJENA**

Diplomski rad

Ana Anić

Zagreb, 2013.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za fonetiku, Odsjek za kroatistiku

Ana Anić

**HRVATSKA NAGLASNA NORMA: SUVREMENE
KONCEPCIJE I PRIMJENA**

Diplomski rad

Mentorica: dr. sc. Jelena Vlašić Duić, doc

Komentor: dr. sc. Krešimir Mićanović, izv. prof.

Zagreb, 2013.

PODACI O AUTORU

Ime i prezime: Ana Anić

Datum i mjesto rođenja: 3. 9. 1987. godine, Zagreb

Studijske grupe i godina upisa: kroatistika i fonetika, 2006.

Lokalni matični broj studenta: 221 173

PODACI O RADU

Naslov rada: Hrvatska naglasna norma – suvremene koncepcije i primjena

Broj stranica: 64

Broj priloga: 0

Datum predaje rada:

Sastav povjerenstva koje je rad ocijenilo i pred kojim je rad obranjen: dr. sc. Jelena Vlašić
Duić, doc.; dr. sc. Krešimir Mićanović, izv. prof.; dr. sc. Marko Liker, doc.

Datum obrane rada:

Ocjena završnog rada i ocjena obrane:

Potpisi članova komisije:

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Norma i standardni jezik	3
2.1. Pojam norme.....	3
2.2. Standardni jezik i normativne razine	6
2.3. Osnovica	12
2.4. Tko donosi standard?.....	14
2.5. Implementacija standarda	15
2.6. Standardni jezik kao drugi ili strani jezik	19
3. Naglasna norma hrvatskoga standardnog jezika	23
3.1. Naglasak riječi	23
3.2. Hrvatski standardni naglasni sustav	25
3.3. Škarićev „opći hrvatski jezik“	27
3.3.1. <i>Prihvaćeni tip općega hrvatskoga jezika</i>	29
3.3.2. <i>Prozodija riječi u prihvatljivome tipu općega hrvatskoga</i>	32
3.4. Hrvatski naglasni sustav u priručnicima.....	34
1.4.1. <i>Hrvatski jezični savjetnik</i>	34
1.4.2. <i>Rječnik hrvatskoga jezika, Jure Šonje</i>	36
1.4.3. <i>Rječnik hrvatskoga jezika, Vladimir Anić</i>	37
2. Problemi u hrvatskoj naglasnoj normi	38
4.1. Suvremene koncepcije	38
4.2. O distribuciji silaznih naglasaka.....	40
4.3. Odstupanja od norme (medijski primjeri)	49
5. Zaključak.....	56
6. Sažetak	59

7. Summary	60
8. Literatura	61

1. Uvod

Ovaj rad prikazuje naglasnu normu suvremenoga hrvatskoga standardnog jezika iz različitih aspekata i nastoji prikazati njezinu ulogu, funkcionalnost i postojeću problematiku. Naglasna norma u ovome je radu prikazana općenito, kao onakva kakva je propisana i kodificirana, iz više aspekata: ona koja je propisana (*mrtvo slovo na papiru*) i ona kakvu pronalazimo u govornom ostvarenju, u uporabi. U kontekstu standardnoga jezika, koji se u radu nastoji prikazati kao drugi ili strani jezik, a svi njegovi govornici kao bilingvisti, i naglasna se norma prikazuje kao ona norma koja je u tom slučaju teže savladiva od ostalih jezičnih normi, jer za njezino učenje postoji određeno kritično razdoblje unutar kojega je savladiva s lakoćom, a izvan tog razdoblja sposobnost savladavanja opada. Osim toga, važni su i oni govornici od kojih se ona uči, koji bi trebali služiti kao uzorni modeli hrvatskoga standardnog izgovora naglasaka. Taj su uzor odgajatelji kod djece vrtićke dobi, učitelji i profesori tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja kao temeljnog, a zatim i tijekom akademskog obrazovanja. Osim toga, glavni uzori hrvatskoga standardnoga govorenja su i javne te medijske osobe, a to su spikeri, novinari, voditelji različitih emisija, ali i političari, koji su na vrhu društvene ljestvice i trebali bi, sukladno tome, biti i u vrhu govornoga izražavanja, budući da je standardni jezik ipak pitanje prestiža – još jedno zanimljivo i vrlo važno pitanje o kojemu će biti riječ. U radu se nastoji prikazati odnos kodificirane i uporabne norme, položaj kodificirane norme u suvremenome društvu, sociolingvistički prikaz naglasne norme kao norme koja normiranju najlakše izmiče i jedan je od najproblematičnijih aspekata standardnoga jezika. Funkcija, poželjnost, porijeklo, društveni status, neki su od aspekata u kontekstu prikaza hrvatske naglasne norme kao dijela hrvatskoga standardnog jezika.

Od svih normativnih razina hrvatskoga standardnoga jezika naglasna norma često je predmetom brojnih rasprava u javnosti i jezikoslovnim krugovima. Razlog tome je njezina postojeća neustaljenost i nestabilnost. Tome svjedoči ponajviše nedosljednost u suvremenim normativnim priručnicima, a naglasne pojave u govornoj uporabi, u realizaciji norme, često su zanemarivane i ne pridaje im se dovoljna važnost. Postavlja se pitanje koliko je hrvatsko normativno naglašavanje uopće stabilizirano i postoji li naglasna norma uopće. Budući da je priroda samog jezika konstantna promjena koja se odvija u skladu s promjenama na društvenopolitičkom planu, a i ostalim planovima, i sama norma, to jest standardni jezik, podložan je promjeni i kao takvom bi mu se trebalo i pristupati. Vanjske promjene trebale bi

biti usklađene s unutarnjima, dakle uporaba ne bi trebala pratiti kodifikaciju, već obrnuto, kodifikacija bi trebala pratiti živi jezik u njegovu razvoju i promjeni, umjesto da se čvrsto drži svojih umjetno postavljenih granica i pravila. No je li to zaista tako? Je li kodifikacija zaista samo umjetna, beživotna tvorevina ili je i ona rezultat ipak nekih povijesnih procesa? Kakva joj je priroda? Sasvim sigurno da se i ona izgrađivala i mijenjala kroz povijest, ali ti procesi promjene znatno su sporiji od prirodnog tijeka promjene jezika u komunikaciji. Standardni jezik kakvoga danas imamo rezultat je kristalizacije pojedinih povijesnih jezičnih procesa kad su u pitanju oni govori koji su uzeti i prihvaćeni kao osnova današnjega standarda. Kako piše Martinović u svom doktorskom radu: „baštinimo jezik koji je definicijom ukupnost povijesnorazvojnih mijena, normativnih bistrenja, funkcionalnoga raslojavanja te prostornih i društvenohijerarhijskih opimjerenja pa se čini da je sagledavanje sviju čimbenika put kojim treba krenuti i hrvatska normativistika“ (Martinović 2008: 6). Ne smiju se zanemariti važni pomaci u kodifikaciji hrvatskih (zapadnoštokavskih) naglasnih posebnosti (naspram istočnoštokavskima, kakve nam je u početku nametnuo Karadžić) i približavanje uzusa i propisa. Međutim činjenica je da je hrvatska akcentuacija još uvijek daleko od stabilne, još uvijek postoje brojne razlike u dijelu zapisanoga i propisanoga naglasnog stanja, na što upozorava i Delaš (2003).

U trećemu dijelu ovoga rada bit će riječ o nekima od navedenih problema kroz prikaz pojedinih suvremenih naglasnih koncepcija. Cilj je ovoga rada pružiti općeniti prikaz naglasne norme u cjelini, s naglaskom na odnos kodificirane i uporabne norme i normativna rješenja koja pojedini jezikoslovci donose kao prijedlog, zajedno s pregledom stvarne situacije u području primjene hrvatskoga standardnog jezika i ostvarenja njegove naglasne norme u govornoj komunikaciji (kroz prikaz istraživanja provedenih u medijima). Budući da je zadatak jezikoslovaca (pa onda i govornika standardnoga jezika) normu učiniti stabilnom, prikaz cjelokupne situacije mogao bi poslužiti kao pokušaj uvida u smjer u kojemu se ide i kakva je trenutačna situacija.

2. Norma i standardni jezik

2.1. Pojam norme

Jezična djelatnost jedan je od oblika sveukupne komunikacijske prakse. Ako ga definiramo formalno, strukturalistički, kažemo da je to sustav znakova određen njihovim međusobnim odnosima, a ako mu pristupimo iz funkcionalne perspektive, onda je sredstvo međuljudske komunikacije to jest način djelovanja u društvu. Neovisno o pristupu, u suvremenoj je lingvistici gotovo bez izuzetka prihvaćena tvrdnja da je “za jezik karakteristična neka vrsta norme“ (Škiljan 2000: 139). Tvrdnja je to koja proizlazi iz nadindividualnog, kolektivnog ili socijalnog aspekta jezika, dakle odbacuje mogućnost da je pitanje jezika pitanje samo govornika kao pojedinca. Silić (1999) normu promatra kao statičko-dinamičku pojavu, kao pojavu koja je uvjetovana i sustavom i govorom, dakle i konkretnim ostvarenjem sustava. Budući da intuitivno jezično znanje govornika Noam Chomsky naziva jezičnom kompetencijom, skup pravila o jezičnim jedinicama i njihovoj sustavom određenoj upotrebi možemo smatrati jezičnom normom (Škiljan 2000). Kad je o materinskom jeziku (idiomu) riječ, govornici tu normu uče u ranom djetinjstvu kroz samu jezičnu djelatnost (jezičnom praksom), a ona se u upotrebi i mijenja. Ta promjena, koja se ne odvija brzo već tijekom dužeg razdoblja, nalazi se u osnovi svake unutarnje transformacije jezika, i budući da se odvija polako i spontano, govornici ju najčešće ne uočavaju, ali ju se može sagledati iz određene vremenske distance, „uspoređujući sačuvana svjedočanstva o starijim stanjima jezika s modalitetima njegove aktualne upotrebe“ (Škiljan 2000: 140). Škiljan napominje da je tu riječ o *implicitnoj jezičnoj normi* i da je „nemoguće utvrditi trenutak u kojem je ‘sklopljena’ prešutna društvena konvencija o tome od kojih će se jedinica neki idiom sastojati i kako će se one upotrebljavati“ (Škiljan 2000: 140).

Budući da implicitna jezična norma podrazumijeva nužno nadindividualni karakter jezične djelatnosti, jezika i govora, ona postoji u svakom idiomu. Svaki jezik, dakle, ima svoje unutarnje zakonitosti, svaki je jezik normiran, pitanje je samo kakve je prirode ta norma, to jest kakvoga je postanka. U jezicima koji su se razvili prirodnim putem, koji su nastali unutar pojedine, manje ili veće, zajednice, ona je prirodnoga postanka, nije uvjetovana svjesnim upletanjem u njezine procese, i kakva jest, takva se podrazumijeva, a njezini se govornici ne pitaju zašto je takva niti propituju je li dobra ili nije, jer je prihvaćaju kao svoju, ne gledajući

na nju kao na nešto strano i nametnuto. Norma standardnoga jezika nije nastala prirodnim putem, već je svjesno odabrana i oblikovana, kao što je i ideja standardnoga jezika, koji je u svom začetku umjetan, svjesno stvoren i kodificiran. Samim time se i promjene unutar njega, koje se događaju u procesu njegove primjene tijekom vremena, doživljavaju na drugi način, nemaju sve jednak status i nisu jednako prihvaćene. Razvojem društveno uvjetovanih jezičnih konvencija implicitna se norma u određenim uvjetima pretvara u *eksplicitnu jezičnu normu*, dakle u „skup izričito iskazanih pravila o jezičnim jedinicama i njihovoj upotrebi koji, na osnovi nekog autoriteta, obavezuje veći broj govornika da ih u izvjesnim prilikama primjenjuju, a nerijetko se prenosi i u vremenu s jedne generacije na drugu“ (Škiljan 2000: 140). Nužnost primjene eksplicitne norme ograničena je uglavnom na sferu javnog komuniciranja. U većini se slučajeva pojavljuje s pojavom pismenosti, koja sa sobom donosi stvaranje prostora javne komunikacije i uvijek se mora izričito učiti. Kalogjera (1998) pak govori o *normi*, kao o „implicitnom jezičnom konsenzusu“ (Kalogjera 1998: 245) i o *nadnormi* (sur = nad, odozgo nametnuta), koju Garmadi definira kao: „skup uputa koje određuju što će biti izabrano, ako se želi pristati uz estetički i sociokulturni ideal društvene grupe koja uživa prestiž i autoritet, a prisutnost toga skupa uputa implicira postojanje oblika koji su nedopušteni“ (Garmadi 1981: 65, prema Kalogjera 1998: 245). Kalogjera pritom ističe to da implicitna norma dopušta varijaciju u razumnim razmjerima, što znači da se govornici različitih dijalekata mogu razumjeti bilo da su zalihe njihovih struktura različite ili se preklapaju, dok nadnorma (eksplicitna norma) teže i rjeđe dopušta varijacije i treba je svjesno i s naporom učiti. Osim toga, Kalogjera postavlja pitanje „može li se baš sve normirati, npr. akcentuacija“ (Kalogjera 1998: 245). O tom će pitanju na sljedećim stranicama ovoga rada biti još riječi.

Babić dalje eksplicitnu jezičnu normu dijeli na *kodifikacijsku* i *upotrebnu*. Kodifikacijsku normu određuje kao normu zabilježenu u jezičnim priručnicima, dakle to je norma pisanoga jezika, ona pritom može biti *deskriptivna* (ako registrira uporabnu normu) ili *preskriptivna* (ako u jezičnim priručnicima traži upotrebu određenih jezičnih sredstava dobivenih izborom iz jezika samoga ili iz jezičnog sustava kojemu se književni jezik želi približiti ili po kojemu se želi preustrojiti). Norma pojedinog jezika naziva se deskriptivnom ili preskriptivnom ovisno o tome koje načelo prevladava, s time da je potonje načelo dominantno u početku stvaranja standardnoga jezika, a deskriptivno kad je stabiliziran. Deskriptivna pravila opisuju temeljne, imanentne jezične uzorke koji su obično podsvjesni

govorniku, a preskriptivna određuju koji se od dvaju ili više konkurentnih jezičnih oblika ili struktura u tom trenutku smatra u društvu ispravnim ili prihvatljivim (Kalogjera 1998: 244).

O upotrebnoj (*uzualnoj*) normi Babić govori kao o normi „koja proistječe iz same upotrebe kojega književnoga jezika i iz njegova sustava“ (Babić 1976: 184). U značenju upotrebne norme u hrvatskom se jezikoslovlju pojavljuju sljedeći termini: "uporabna norma", "verificirana norma", "prihvaćeni izgovor", "opće-hrvatski", "opći svehrvatski prihvaćeni idiom", "općeprihvaćeni hrvatski idiom" (Škarić 1999; 2002; 2007; 2007a), "standardna hrvatska govorna praksa" (Lupić 2001), "priopćajna praksa", "današnji priopćajni jezik" (Delaš 2003), "standardna izgovorna praksa", "govoreni supstandardni idiomi koji imitiraju standard" (Delaš 2006), "razgovorni stil hrvatskoga standardnoga jezika" (Silić 1996, 1997, 2006), "empirijski standard" (Bartsch 1985, prema Mićanović, 2006). S druge strane je idiom koji je opozicija, ali i uzor uporabnoj normi, a u literaturi se naziva "klasični standardni hrvatski idiom", "normirani književni jezik", "kodificirana norma", "klasična norma" (Škarić 1999), "preskriptivni standard" (Bartsch, 1985, prema Mićanović 2006), "standard u govoru" (Granić, 1994) i sl., no i taj je standardni jezik polifunkcionalan i raslojen (Mićanović 2006; Silić, 2006).

Nekad je teško razgraničiti implicitnu i eksplicitnu normu, ali „u načelu bi se moglo reći da je riječ o eksplicitnoj normi onda kada možemo jasno odrediti autoritet koji je diktira, dakle pojedinac, kolektiv ili instituciju čiji je status u komunikaciji takav da ostali njezini sudionici priznaju njegova pravila jezične upotrebe kao opći obrazac jezičnog ponašanja“ (Škiljan 2000: 141). Onda kad se jezična pravila fiksiraju u pismenom obliku kako bi se postigla njihova postojanost u vremenu i prostoru, možemo govoriti o višnjem stupnju eksplicitnosti. No takvo propisivanje može biti samo djelomično i obuhvatiti samo neke dijelove sustava, one čiji elementi predstavljaju konačne skupove, poput fonološkog sustava, morfoloških i nekih sintaktičkih karakteristika idioma, što ih opisuje gramatika, te nekih leksičkih obilježja, posebno u tvorbi riječi. Jezična norma međutim nije jedina norma koja određuje oblike međuljudskog komuniciranja. Govornici određenog jezika, vođeni svojom *komunikacijskom kompetencijom* (sposobnošću da između više jezičnih potkodova i kodova koje poznaje odabere onaj koji je najprimjereniji konkretnom komunikacijskom aktu i njegovu kontekstu) odabiru najprikladniji idiom, a pravila prema kojima se to odabiranje provodi Škiljan naziva *komunikacijskom normom* (Škiljan 2000). U tom procesu individualnog odabira onih jezičnih kodova i potkodova koji su najprimjereniji za određeni

komunikacijski kontekst, nastaju različiti supstandardni oblici. Procesi eksplikacije normi, a u modernim kompleksnim društvima i njihove pismene fiksacije, po Škiljanu su izuzetno bitni (posebno na području javne komunikacije) da bi pravila bila neposredno dostupna svim individualnim i kolektivnim sudionicima javne komunikacije koji ih inače ne moraju poznavati. Kad pismeno determinirana eksplicitna norma teži obuhvaćanju svih navedenih razina i kad njezina pravila u jednakom, standardiziranom obliku vrijede za sve sudionike javne komunikacije u određenom prostoru i vremenu, „ona doseže svoj najviši stupanj, karakterističan za skoro sva moderna društva, *standardni jezik*“ (Škiljan 2000).

2.2. Standardni jezik i normativne razine

Autori koji se bave standardološkom problematikom prihvatili su engleski termin *standard* jer ga se smatra vrijednosno neutralnim i stoga pogodnijim od drugih termina. Mićanović na temelju lingvistike varijeteta razlikuje jezik i varijetet, odnosno „razumijevanje jezika kao društvenog fenomena koji čini niz varijeteta, a jedan je od tih varijeteta i standardni“ (Mićanović 2006: 6). Napominje da se u recentnoj literaturi termin standardni jezik zamjenjuje terminom standardni varijetet jer se termin jezik smatra „kompromitiranim“ i nejasnim i često sadrži vrijednosti sud. Funkcije standarda u modernom društvu kao sociolingvistički aspekt, i jezična obilježja kao lingvistički, ono je što standardni varijetet odvađa od drugih varijeteta (na primjer regionalnog ili razgovornog). Osim toga, činjenica je da standardni jezik ima povlašteno mjesto u društvu i ta je povlaštenost usko povezana s njegovom simboličkom vrijednošću i s prestižem koji mu priskrbuje uporaba u edukacijskom procesu, javnim institucijama i medijima. U sociolingvističkoj teoriji prestiž standarda objašnjava se *visokim funkcijama* koje mu se dodjeljuju, kao što je na primjer prijevod simbolički važnog djela poput *Biblije*, ali i njegova vrlo važna uloga u simboličkoj integraciji neke zajednice pri čemu standard predstavlja autonomni identitet. Standard svojom autonomnošću predstavlja jedinstvo zajednice, a koriste ga najsnažnije i najprestižnije grupe u društvu, prema tome, smatra se instrumentom moći u društvu (Downes 1998, prema Mićanović 2006).

Lippi-Green (1997, prema Mićanović 2006) tvrdi da ideologija standardnog jezika znači sklonost apstraktnom, idealiziranom, homogenom govornom jeziku koji su nametnule i

održavaju ga dominantne institucije i koji je određen kao model pisanog jezika. S time se slaže i Kalogjera, smatrajući da i oni najbolje upućeni znalci u tu problematiku normom vide „biran, njegovan i reprezentativan jezik“ (Brozović 1998: 66, prema Kalogjera 1998: 242). S obzirom na to da se u svakodnevnom razgovoru ti epiteti ne ostvaruju, i to iz pragmatičnih razloga, čini se da bi prirodni razgovorni jezik i uz potpuno korektnu standardnu gramatiku ispaao izvan norme. Kalogjera se pita nije li takvo određenje slučaj odveć rigidne norme, koju spominje Haugen, gdje joj rigidnost onemogućuje elastičnost, ali i polifunkcionalnost. „Izgleda da negdje na tom polju dolazi do kratkoga spoja između propisivača i (naobraženih) potrošača. Urbani govornici i pisci povremeno spominju „težinu“ standardne novoštokavštine i tome slično“ (Kalogjera 1998: 243).

Standardni je jezik službeno priopćajno sredstvo sporazumijevanja svih pripadnika nekoga naroda, ujedno pripada najvišoj priopćajnoj razini sporazumijevanja, a njegovo je nastajanje uvjetovano političkim i ekonomskim razlozima (razvoj gradova, migracija, globalizacija, potreba za svladavanjem komunikacijskih zapreka u trgovini itd.), on je instrument za nadregionalnu komunikaciju, njime se izražava „kulturni i civilizacijski život, funkcioniranje i rezultati znanstvenog mišljenja, odnosno filozofsko-religioznog, socijalno-političkog i administrativno-pravnog“ (Mićanović 2006a: 559). „Riječ je o jedinstvenom i općenito prihvaćenom, normiranom i standardiziranom jeziku svih pripadnika jezične zajednice na cjelokupnome području (državi)“ (Pavličević-Franić 2005: 33). Rabi se u svim službenim komunikacijskim situacijama: škole, javni skupovi, mediji – televizija, radio, novine itd. Definicija standardnoga jezika koju je ponudio Brozović ona je za kojom se najčešće poseže i u kojoj su navedene njegove glavne karakteristike: „standardni je jezik autonoman vid jezika, elastično stabilan, funkcionalno polivalentan i svakako normiran, konkretan je idiom te je najvišega ranga među neorganskim idiomima“ (Brozović 1970: 12 – 14, 28). Mićanović ističe posebnost „svakodnevnog jezika“: „kodificiran, nadregionalan s obzirom na doseg i valjanost, koristi se prvenstveno u institucionalnim kontekstima i službenim komunikacijskim situacijama, a u „svakodnevnom jeziku“ nikada se ne ostvaruje u svojoj idealnoj kodificiranoj normi“ (Mićanović 2006: 16 – 17). U potonjoj se definiciji spominje i nedostižnost standarda u njegovu idealnu obliku, što je važno za ovu temu, jer taj je idealni oblik najteže ostvariv upravo u akcentuaciji, s obzirom na brojnost različitih organskih idioma iz kojih se standardu prilazi, a koji na njegovu realizaciju snažno utječu.

Autonomnost označava samostalnost standardnog jezika u odnosu na bilo koji organski idiom ili skupinu idioma dotičnoga jezika, a posebno se ta autonomnost naglašava kad su u pitanju oni govori koji su poslužili kao osnovica na kojoj se standardni jezik izgradio i izgrađuje se; u slučaju hrvatskoga jezika (kao i brojnih drugih jezika) standard nije podudaran ni s jednim od šesnaest dijalekata hrvatskoga jezika (po šest čakavskih i kajkavskih i četiri štokavska) (Samardžija 1999: 7). Osim toga, nije ovisan ni o kojem hrvatskomu narječju: čakavskom, kajkavskom ili štokavskom: „Nema naselja ili kraja kojega bi govor za hrvatski jezični standard bio mjerodavan i autoritativan. Hrvatski se standardni jezik u svojoj dijalekatskoj osnovici dakle ne podudara s govorom ičije majke,“ (Katičić 1996: 177). Autonomnost jezika, dakle, podrazumijeva da „nitko nije govornikom nekoga standardnoga jezika po svome mjesnome i(li) socijalnome podrijetlu“ (Samardžija 1999: 7), već je vladanje standardnim jezikom rezultat svjesnog napora i rada jer baš svatko mora učiti standard. Brozović (1970) povezuje autonomnost i stabilnost, govoreći da su jezici s visokim stupnjem autonomije ujedno i stabilniji. Uzrok tome vidi u procesu standardizacije koji traje: „to su standardni jezici koji su se polako izgrađivali i nisu nastali svjesnim aktom pa prema tome ni nakon formiranja nisu bili lako podložni svjesnim intervencijama. U takvim se standardnim jezicima supstancija i struktura osnovice obično iskristalizirala dužim predstandardnim procesima u raznim vidovima pismenog jezika, s konvergentnim pravcima razvoja“ (Brozović 1970: 113). Smatra također da je naš jezik od samog početka svoje izgradnje hendikepiran, jer nije imao ozbiljnijeg prethodnoga autonomnog razvoja, nego je nastao svjesnom intervencijom, tj. akcijom Vuka Karadžića i Iliraca, i to u „jednom za standardne jezike inače kritičnom momentu, a poslije je bio izvrnut mnogobrojnim drugim većim i manjim intervencijama“ (Isto).

Samardžija, kad govori o normiranosti jezika, govori o spontanom ili uzusnom i svjesnom ili planskom normiranju, ističući **svjesno normiranje** kao temeljnu značajku standardnoga jezika. Također govori o tome da je u standardnome jeziku „uz nešto iznimaka, uloga uzusnoga gotovo zanemariva“ (Samardžija 1999: 7). Normiranje se, dakle, izvodi svjesno i planirano te vrlo sustavno, pomoću odgovarajućih normativnih (preskriptivnih) priručnika, u svim dijelovima govorenoga i pisanoga standarda, a tim se procesom standardni varijetet pokušava regionalno i socijalno razgraničiti od drugih varijeteta. Za razgraničenje standarda od nestandarda tipično je pitanje, kako ga postavlja Ammon (1995, prema Mićanović 2006), što je jezično pravilno odnosno nepravilno ili specifičnije: što je pravilno u

određenom varijetetu? Isprepletanje različitih jezičnih varijeteta unutar sustava istoga jezika očituje se u svim razinama komunikacijske prakse. Hrvatski jezik čine i standard i supstandard i narječja i žargoni. Taj odnos posebno je naglašen kada osoba u svojoj jezičnoj praksi različito komunicira s različitim sugovornicima: u školi, na fakultetu ili na poslu – standardnim jezikom; u kući – dijalektom; u igri, s prijateljima, na ulici – žargonom. Standardni je jezik kodificiran, no nikada se ne ostvaruje u svojoj idealnoj kodificiranoj normi.

Sve normativne razine standardnoga jezika služe kao ideal kojemu govornici teže i sve su one obvezatne za sve članove jezične zajednice, a njihovo se nepoštivanje u formalnim situacijama vrednuje kao pogreška. Kako se jezik može ostvariti na dva načina – govorom i pismom, tako razlikujemo i dvije vrste normi: norme govorenoga jezika i norme pisanoga jezika. I u usmenoj i u pisanoj komunikaciji ostvaruju se sljedeće norme: leksička, gramatička i stilistička norma. Zasebno, govorno izražavanje pretpostavlja još poznavanje ortoepske (pravogovorne) norme, a u pisanome izražavanju poznavanje ortografske (pravopisne) norme. Standardni jezik ostvaruje se u funkcionalnome jedinstvu gramatičke, leksičke, stilističke, ortoepske i ortografske norme. Kao **normativne razine** hrvatskoga standardnog jezika Samardžija (1999) navodi grafijsku (slovopisnu), pravopisnu (ortografsku), fonološku (uključujući i prozodiju), pravogovornu (ortoepsku), gramatičku ili morfosintaktičku (morfološku i sintaktičku), leksičkosemantičku (s tvorbom riječi), stilističku, pragmalingvističku i retoričku.

Standardni jezik, s obzirom na svoju ulogu, sustav je različitih funkcija, i kao takav mora biti optimalan na svim razinama, mora biti potpun da bi se njime moglo služiti u funkcionalno vrlo različitim komunikacijskim situacijama, dakle mora biti **polifunkcionalan** ili funkcionalno polivalentan, što je još jedna od njegovih nužnih osobina. Da bi mogao obnašati tolike različite funkcije, kojih je s vremenom sve više, kako se civilizacija i kultura mijenja i napreduje, standardni jezik u svojoj osnovi mora biti stabilan i postojan, međutim ta postojanost mora biti gipka (elastična) kako bi se mogao prilagođavati i udovoljavati svim varijacijama komunikacijskih potreba svojih govornika, koje se s vremenom mijenjaju. Samardžija navodi citat Ljudevita Jonkea koji slikovito opisuje takvu narav standardnoga jezika: „Književni jezik ne smije biti trska koju svaki vjetar ljulja, on mora biti stabilan, ali i uvijek toliko elastičan da može primati potrebne i korisne inovacije, ali i odbiti nepotrebne i destruktivne“ (Jonke 1965, prema Samardžija 1999: 8). Adolfo Veber Tkalčević također vrlo

slikovito opisuje prirodu jezika i njegovu (samo)živost: „Život je krasan i veseo, a čama je grdna i žalostna. Gdje se sve miče, kreće i prepliće gore dole, dole gore, tu je život, a gdje ne samo tielo diše, već i svaka žilica, dapače i svaki najmanji dio svake žilice igra, ondje je potenciran život, da više ne može. Naš je pako jezik životom živ, pače isti je život, jer osim česticah, koje u svakom jeziku čame, sve se mienja i pretvara, sve se sklanja i spreže“ (Tkalčević 1856: 23). To načelo, nazvano načelom **elastične stabilnosti**, nastaje u Praškoj školi kao opreka načelima povijesne čistoće i linearne pravilnosti, rezultat je kritičkog preispitivanja jezične pravilnosti i jezične kulture, a uvodi ga Vilém Mathesius (1932, prema Mićanović 2006a). „Elastična stabilnost pojam je kojim se pokriva dinamička napetost između kodifikacije i norme: standardni se jezik stabilizira prikladnom kodifikacijom, a norma utvrđena kodifikacijom mora biti elastična da bi se prilagodila promjenama u jezičnoj zajednici“ (Mićanović 2006: 19). Jonke u svojoj interpretaciji toga načela naglašava normiranost kao nužnost koja omogućuje bolje funkcioniranje književnog jezika čiji razvoj treba biti postupan i parcijalan. „Književni jezik treba da bude stabilan, ali u isto vrijeme i tako elastičan da može prihvatiti sve novo što koristi pravilnom izvršavanju funkcija i njegovu ograničenom razvitku... Književni se jezik ne može i ne smije ukočiti u jednom svojem razvojnom stupnju, ali ne može se i ne smije ni razliti ni razvodnjeti u novostima u tolikoj mjeri da to nanosi štetu sporazumijevanju, zaključivanju, spoznaji, umjetničkom efektu“ (Jonke 1964 [1961]: 19). Činjenica da se jezik s vremenom razvija i mijenja poznata je većini obrazovanih ljudi, „ali kad bismo ispitali što tko pod tim razumije, vidjeli bismo da je ta tvrdnja mnogima samo fraza“ (Babić 1987/88: 214, prema Tafra 2003). Bez obzira na to na što se točno misli kad se govori o jezičnim promjenama, one se događaju ili spontano, kao rezultat prirodne jezične mijene, ili institucionalno (Tafra 2003).

Kad je u pitanju provođenje normativne djelatnosti, i tu postoje različiti stavovi. Haugen smatra da su težnje jezikoslovaca, kad je normiranje u pitanju, često preambiciozne i nerealne a neki njihovi ciljevi nedostižni, kao na primjer „jedan pisani oblik i jedan izgovor za svaku riječ, jedna riječ za svako značenje i jedan gramatički okvir za sve izričaje“ (Haugen 1966: 348, prema Kalogjera 1998: 241). Kad je hrvatski standardni jezik u pitanju, Kalogjera spominje i politički cilj koji seže iz doba stvaranja nacionalnih država: „najveća kohezija iznutra i najveća razlikovnost prema vani“, a sve s ciljem razvoja društvene svijesti govorne zajednice o autonomiji strukture hrvatskoga jezika od njemu srodnih susjednih varijeteta. (Isto). Kalogjera navodi i Brozovića, koji smatra pretjeranim stav da je norma biran, njegovan

i reprezentativan jezik, s obzirom na ostvarenje jezika u govoru, jer je to prema njemu slučaj odveć rigidne norme kojoj ta rigidnost onemogućuje elastičnost (Kalogjera 1998: 242 – 243). Osim toga, put do jezične norme i standardnoga jezika nije nimalo kratak, jednostavan ni lak. Postupke koji se moraju poduzeti da bi se do jezične norme i standardnog jezika došlo Radovanović svrstava u deset osnovnih faza (klasifikacija koju predlaže inspirirana je rješenjima i poznatom raspravom sociolingvista o ovoj problematici: A. Haugen, J. V. Neustupny, J. A. Fishman, V. Tauli, P. L. Garvin, C. A. Ferguson i dr.; najpotpuniji uvid u ovo područje istraživanja pruža zbornik *Advances in Language Planning*, 1974): 1. selekcija (izbor) norme; 2. deskripcija (opis) norme; 3. kodifikacija (propisivanje) norme; 4. elaboracija (razrada) norme; 5. akceptuacija (prihvatanje) norme; 6. implementacija (provođenje, primjena) norme; 7. ekspanzija (širenje) norme; 8. kultivacija (njegovanje) norme; 9. evaluacija (vrednovanje) norme; 10. rekonstrukcija (prepravljavanje, dograđivanje) norme (Radovanović 1979: 85). Tek kada se sve ove faze ostvare, za jezik se može reći da je zaista normiran i da može preuzeti funkciju standardnog jezika, tek onda njegove propisane osobine postaju obavezne za sve govorne predstavnike standardnog jezika.

Budući da je glavna tema ovog rada naglasna norma, potrebno je uzeti u obzir različite razine jezika. Zato su zanimljivi pojmovi koje navodi Coseriu – četiri primarna: 1. sustav, 2. norma, 3. individualna norma, 4. konkretan govor i tri sekundarna, izvedena pojma: 1. činjenice govora, 2. činjenice individualne norme, 3. činjenice socijalne norme. U Silićevoj interpretaciji govor jest ono kako se govori, norma ono kako treba govoriti, a sustav ono kako se može govoriti. „Kad bismo još u stupnjeve apstrakcije uključili uzus (uporabu) i kodifikaciju (što nam Coseriuova koncepcija dopušta), za uzus bismo rekli da je ono kako se obično govori, a za kodifikaciju ono kako se mora govoriti. U tome bismo slučaju mogli reći da je uzus prvi, norma drugi, kodifikacija treći, a sustav četvrti stupanj apstrakcije. Mi uzus, normu i kodificiranu normu uokvirujemo onime što nazivamo standardom“ (Silić 1996: 189).

Svi pojavni oblici nekog jezika moraju imati usustavljena pravila i norme prema kojima se proces odašiljanja i primanja obavijesti odvija. To je osobito važno u standardnome jeziku, kojega i nema bez jedinstvenoga sustava normi. Razine eksplicitne jezične norme propisane su, opisane i sadržane u trima najvažnijim knjigama pojedinoga jezika: gramatika, pravopis i rječnik. Kultura izražavanja temelji se na poznavanju tih zakonitosti određenoga jezika, što ponajprije razumijeva usvajanje jezičnih normi nužnih za uspješno sporazumijevanje.

2.3. Osnovica

Svaki standardni jezik počiva na nekoj materijalnojezičnoj osnovi. U počecima oblikovanja nekog standardnog jezika, za proces standardizacije mora se odnekud uzeti jezična *sirovina*, to jest konkretni fonološki sustav, gramatičku strukturu i osnovni fond riječi. Standardni će jezik čuvati bitne osobine svoje osnovice, međutim neće sudjelovati u daljnjem prirodnom razvoju dijalekta iz kojeg osnovica potječe, nego će razvojem civilizacije stjecati neke nove osobine, nadograđivat će se u svom smjeru i vlastitim tempom. Kao primjer takvog odnosa Brozović navodi talijanski jezik, koji se oblikovao u XIII. stoljeću na osnovici firentinskoga dijalekta toskanskoga narječja i kao takav posjeduje najstariji europski jezični standard. U bitnim pitanjima, talijanski je standardni jezik ostao na tome razvojnem stupnju, iako su se u toskanskim dijalektima s vremenom dogodile neke promjene. Standardni je jezik također u svome autonomnom razvoju izgradio ili iz Europe prihvatio mnogo toga. Sličnih se primjera može naći i u mnogim drugim jezicima. *Sirovinska* osnovica hrvatskoga standardnog jezika, kako ju naziva Brozović, zapadnoštokavska je, i on ne smatra aktualnim pitanjem je li to bilo najbolje rješenje za hrvatsku jezičnu povijest te navodi da nitko nakon dva i pol stoljeća ne napušta osnove svojega standardnog jezika (Brozović 1970).

Mićanović govori o tome da je odabir štokavštine za osnovicu standardnog jezika opravdavan i time da je ona svojim unutarnjim svojstvima, kao superiorna jezična materija spram kajkavskoga i čakavskoga, predodređena za funkciju standardnog jezika (Mićanović 2006a). Takve predodžbe o jezičnoj superiornosti štokavskoga odnosno inferiornosti kajkavskoga i čakavskoga pobio je Brozović (1966) i iznio argumente kojima je dokazao da kajkavske i čakavske jezične kvalitete nisu manje vrijedne, nego da su tadašnji izvanjezični uvjeti (zemljopisni, socijalni, politički) bili nepovoljni za izbor kajkavskoga i još nepovoljniji za izbor čakavskoga.

Suvremena literatura kao osnovicu standardnoga jezika određuje: novoštokavski govor zapadnoga tipa jekavskoga izgovora (Silić 1998: 428), tj. dva novoštokavska dijalekta: u većoj mjeri istočnohercegovački, osobito njegovi zapadni govori, u manjoj mjeri zapadni bosanskohercegovački dijalekt (Lisac 1999: 249). Izbor jezične osnovice nije slučajna, niti je samovoljan, on je uvijek rezultat jezičnoga razvoja te u slučaju hrvatskoga jezika proizlazi iz prostornoga rasporeda dijalekata koji je nastao nakon velikih migracija od 15. do 17. stoljeća. Da nije bilo migracija, osnovica hrvatskoga standardnog jezika bila bi drugačija, vjerojatno

čakavska (Katičić 1996). Katičić napominje i to da je novoštokavska osnovica hrvatskoga standardnog jezika samo načelno određena i ne odnosi se ni na koji konkretni novoštokavski organski sustav. Hrvatski standardni jezik dakle ima novoštokavska jekavska obilježja, tj. obilježja onih idioma koji su u literaturi obuhvaćeni dijalektima zapadnoga podrijetla, što je neupitno, no ono o čemu se nesložno govori u suvremenoj akcentološkoj literaturi je to je li utemeljen na njima ili je stiliziran i kao takav ujedinjuje sve hrvatske govore. Martinović (2008) navodi da među jezikoslovcima danas nema suglasja o tome je li posrijedi dijalekatska osnovica ili dijalekatska stilizacija hrvatskog standardnog jezika. Tu do izražaja dolazi pitanje autonomnosti u odnosu na osnovicu: „Budući da je hrvatski standardni jezik uvijek, osim onoga koji je opisan u Maretićevoj gramatici, bio prilično autonoman u odnosu na svoju dijalektnu osnovu i da je ta osnova samo načelno određena, u standardnom jeziku implicitna novoštokavska norma ne može biti jedino mjerilo ispravnosti, ali se ne možemo o nju oglušivati jer je u temelju hrvatskoga jezičnoga standarda“ (Tafrá 2003: 49). Dakle, standardni jezik i čuva svoju osnovicu i neovisan je od nje.

Teorijski se u hrvatskoj standardologiji otvara mogućnost stvaranja neutralnoga standarda insistiranjem na njegovoj autonomnosti (Mićanović 2006a). U hrvatskom slučaju, s obzirom na to da je osnovica standarda štokavska, to znači da štokavski nije u svemu mjerodavan za jezični standard te da ne postoji konkretno zemljopisno područje iz kojeg standard crpi svoju normativnost. I danas se u kodifikacijskoj praksi pozivati na to da se tako govori u nekome štokavskom području, osobito u ruralnim sredinama, potpuno je bespredmetno. U tome je smislu prerezana „pupčana vrpca“ (Katičić 1975-76) kojom se standardni jezik povezuje sa štokavskim. Takvom se argumentacijom može osporavati da su štokavci povlašteni samim time što je hrvatski standardni jezik izgrađen na štokavskoj osnovici.

Kad je u pitanju razvoj i obogaćivanje standardnog jezika za Jonkea je osobito važno da se on ne obogaćuje samo iz štokavskih narodnih izvora i djelatnosti književnika i pisaca, nego da „Glavnu snagu crpe [...] iz novoštokavskog dijalekta ijekavskog izgovora i iz djelâ afirmiranih štokavskih pisaca, ali je otvoren umjereno i prema kajkavskom i čakavskom dijalektu, prema slavenskim jezicima i prema glavnim evropskim jezicima po načelu elastične stabilnosti“ (Jonke 1974-75: 38-39). Isti stav zastupaju i autori Hrvatskog jezičnog savjetnika, međutim to se ne odnosi i na naglasnu normu: „Hrvatsko je standardnojezično naglašivanje štokavsko naglašivanje, ili preciznije, zapadnoštokavsko naglašivanje. To znači da standardna

akcentuacija ne može biti istodobno i štokavska i kajkavska i čakavska, tj. štokavsko-kajkavsko-čakavska; tu ne vrijedi odnos uključivanja (za razliku od leksika, gdje se „praznine“ u štokavskome narječju mogu popunjavati riječima iz kajkavskog ili čakavskog narječja) (Hrvatski jezični savjetnik 1999 : 71).

2.4. Tko donosi standard?

Nije nevažno pitanje tko su ovlaštene osobe koje su izgrađivale i izgrađuju eksplicitnu normu standardnoga jezika, jer to je ono po čemu se različiti jezici i kulture razlikuju. Kad je o hrvatskome jeziku riječ, Kalogjera smatra da su odgovorni utjecajni filolozi na tom području koji su sastavljali pravopise, školske gramatike, rječnike, jezične savjetnike te dijelili jezične savjete i preko medija. Neki od njih prevodili su i klasična djela, a njihovi su učenici i sljedbenici lektorirali tekstove za tisak i za elektronske medije (Kalogjera 1998). Tafra smatra da u hrvatskom slučaju ipak nije poznato tko je odgovoran i mjerodavan za jezičnu normu i njezino mijenjanje, tko odlučuje što bi se trebalo mijenjati i tko bi na taj način bio odgovoran za usmjeravanje razvoja standardnoga jezika. To Tafra smatra najvećim problemom hrvatskoga standardnog jezika (Tafra 2003). Sličnog je mišljenja i Škiljan: „Naime, ako smo ustvrdili da opći standardni jezik nije ni za kojeg pojedinca materinji idiom i ako on nije, kao sredstvo proizašlo iz međugrupne komunikacije, identičan ni s jednim od idioma jezičnih kolektiva, možemo se upitati na temelju čijeg se autoriteta on doista uspostavlja i tko podržava njegovu opću implementaciju i upotrebu u javnom saobraćanju“ (Škiljan 2000: 155).

Jonke navodi dva stvaralačka faktora u književnom jeziku, jedan je narod, a drugi su „ljudi od pera“, o čijim „neuništivim pravima“ treba voditi računa pri prosuđivanju pravilnosti u književnom jeziku (Jonke 1964 [1961]: 11-12). Jonke je, sagledavajući to pitanje iz povijesne perspektive, ustvrdio da su „u isticanju stvaralačkog prava književnika i učenjaka pretjerivali ilirci i njihovi sljedbenici, a da su prava narodnog, seoskog jezika u prejakoj mjeri isticali Vuk Stefanović Karadžić i sljedbenici (Jonke 1964 [1961]: 12)

Škiljan, govoreći o autoritetima koji donose normu, govori o institucijama formalnoga karaktera i o pojedinim jezičnim kolektivima: „Neke institucije koje su odgovorne za procese standardizacije: selekciju, deskripciju, kodifikaciju i elaboraciju norme, imaju sasvim

formalan karakter i, poput akademija, jezičnih instituta ili nekih državnih organa, formalno su ovlaštene da se bave postupcima jezičnog standardiziranja i osposobljavanja jezika za sve funkcije u javnom komuniciranju; s druge strane u nekim društvima tu ulogu preuzimaju pojedini jezični kolektivi i njihove elite bez formalne autorizacije, ali zahvaljujući svojem društvenom ugledu: u tom slučaju uzus postaje norma i *via facti* pretvara se u društvenu instituciju. Formalne „jezične institucije“ obično obilježavaju *direktivne jezične politike*, dok su neformalne karakteristične za *liberalne jezične politike*“ (Škiljan 2000: 152). Pitanje je koja jezična politika postoji u hrvatskoj standardnojezičnoj stvarnosti. Silić smatra da presudna uloga suca pravilnosti, odnosno nepravilnosti jezične upotrebe pripada piscima, znanstvenim radnicima, nastavnicima, novinarima i, općenito, obrazovanom dijelu društva (Silić 1999). Također smatra da pri utvrđivanju pravilnosti, odnosno nepravilnosti jezične upotrebe ima udjela njezina stabilnost, tipičnost, proširenost, preferiranost, njezina općeobveznost, odgovaranje uzusu, njezino odgovaranje sustavu te njezina usklađenost sa stvarnim razvojnim tendencijama jezika. Svi su ti pokazatelji, prema Siliću, važni, ali ne pojedinačno nego zajedno (Silić 1999). Standard dakle oblikuju svi oni koji se njime stručno bave, ne postoji samo jedna grupa ljudi ili institucija koja bi bila nadležna za standardni jezik.

„Obrazovni sustav, čije se djelovanje u toku čitavog 19. stoljeća širi i intenzivira, zacijelo direktno pridonosi obezvrjeđivanju pučkih načina izražavanja, degradiranih u status „žargona“ i „papazjanije“ (kao što kažu rubne bilješke nastavnika), i nametnutom priznavanju legitimnog jezika“ (Bourdieu 1992: 28). U procesu izrade, ozakonjivanja i nametanja službenog jezika školski sustav ima presudnu funkciju jer on stvara „sličnosti iz kojih nastaje zajednička svijest, taj cement nacije“ (Isto). Georges Davy, prema Bourdieu, ide i dalje i podsjeća na funkciju nastavnika kao učitelja govorenja koji je samim time i učitelj mišljenja. O tom važnom koraku u procesu standardizacije, o implementaciji, treba nešto više i reći.

2.5. Implementacija standarda

Edukacijski proces smatra se samom jezgrom procesa standardizacije jer su obrazovni procesi i diskurs obrazovanja najpogodnije mjesto za implementaciju standarda. Činjenica je da je u hrvatskoj jezičnoj stvarnosti situacija takva da je ovladavanje standardnim jezikom pitanje individualnog izbora govornika, dok je u većini modernih društava upotreba standarda „ne

samo obavezna nego i jedina mogućnost (u politici, administraciji, školstvu, na primjer)“ (Škiljan 1988: 42). Škiljan smatra da bi u hrvatskim školama i učenici, ali i nastavnici, morali više vremena posvetiti jeziku, te da bi se i oblici jezične nastave uvelike mogli promijeniti, pretpostavljajući i trenutačno stanje u školstvu kao jedan od uzroka slabog ovladavanja standardnim jezikom, jer ipak je obrazovanje proces u kojemu se to znanje primarno i usvaja.

Čovjek od trenutka rođenja (a smatra se da taj proces počinje već i u majčinoj utrobi) počinje učiti jezik. Dijete predškolske dobi jezik usvaja brzo, lako i spontano, bez napora, jer motivirano je okolinom i svojom unutarnjom težnjom za povezivanjem s bliskim osobama koje ga okružuju, motivirano je dakle „potrebom funkcionalne komunikacije u svakodnevnom životnom okruženju“ (Pavličević-Franić 2005: 113). To je faza u kojoj dijete uči materinski jezik, a to učenje sadrži elemente ugone pa većina djece govorne aktivnosti prihvaća s radošću: „Bitno je za organski govor da je to onaj koji se u glavnim svojstvima, u izgovoru i gramatici, prima željno od uže sredine s kojom se čovjek hoće poistovjetiti“ (Škarić 1977: 33). Druga faza učenja jezika je u školi, gdje učenje materinskoga zamjenjuje učenje standardnoga jezika pa i izražavanje na materinskome jeziku učenicima postaje problem jer dobivaju povratnu informaciju kako taj jezik nije pravilan. Spontana i glatka govorna komunikacija pretvara se u „neprimjerenu i nedostatnu komunikacijsku kompetenciju na organskome ili kojem drugome idiomu“ (Isto). O tom aspektu, o nezdravom odnosu naspram organskih idioma, govori Škarić pišući o odnosu organskog i standardnog idioma: „Naš standard, dakle, nismo dobili u besćenje. Žrtve su mu bili oprimirani i frustrirani dijalektalni govornici koji su prihvatili autoritativno obrazloženo karanje da ne znaju govoriti, a ti govornici podsvjesnim govornim nagonom nisu mogli prestati tako „pogrešno“ govoriti pa su javno zato bili kuš“ (Isto: 37).

Rezultati pedagoških promatranja i lingvističkih istraživanja (Pavličević-Franić 2005), pokazuju neučinkovitost institucionalnog učenja hrvatskoga jezika tijekom osnovne škole koje, iako zastupljeno velikim brojem sati, ne rezultira nužno boljom sposobnošću izražavanja, sporazumijevanja, govorenja i pisanja na hrvatskome jeziku. Pavličević-Franić problem vidi u tome što učenje jezika počiva gotovo samo na teorijskom znanju, bez stvarne funkcionalne primjene, tijekom čega izostaju rezultati poput uspješnije komunikacije, bogatijeg rječnika i izražavanja bez straha od pogreške. „Nastava hrvatskoga jezika općenito, a osobito nastava izražavanja, u mladim bi razredima osnovne škole trebala težiti stvaranju

komunikacijski kompetentne mlade osobe koja se može suvereno izražavati na jednome ili više djelatnih jezičnih idioma, bez straha komunikacije na materinskome jeziku“ (Isto: 114). Nedovoljno kvalitetno jezično obrazovanje odražava se i (a možda i najviše) na ortoepskoj razini: „U hrvatskim se školama, na žalost, ortoepskim vježbama posvećuje mala ili nikakva pozornost. Nastava usmenoga izražavanja općenito, u odnosu na nastavu gramatike, pravopisa ili književnosti, u našem je školskome sustavu zapostavljena“ (Isto: 146). Prednost, u odnosu na ortoepsku razinu, ima pisana riječ i učenje gramatičko-pravopisnih i književnoteorijskih pojmova. To je tako jer je konvencionalni sustav obrazovanja utemeljen na učenju, zapamćivanju činjenica i njihovoj što točnijoj reprodukciji. Nastavnik je taj koji nadzire informacije i učenik se u potpunosti oslanja na njega, a to bi trebao biti partnerski odnos, u kojemu učenik uči preuzimati odgovornost za stečeno znanje a time i samopouzdanje da ga slobodno i suvereno koristi. Tako je i s jezikom – traži se reprodukcija jezičnih zakonitosti, a manje se pažnje pridaje komunikacijskoj praksi: govoru i izgovoru. Osim toga, „učitelji ni sami nisu uspješno usvojili naglasni i glasovni sustav hrvatskoga jezika pa na razvijanju pravogovorne norme ne rade niti s učenicima“ (Isto: 146). Uostalom, usmena se komunikacija smatra manje obaveznom od pisane pa se i odstupanja od pravogovorne norme više toleriraju u odnosu na narušavanje pravopisne norme.

O problemu ortoepske norme u procesu školskog jezičnog obrazovanja pisao je i Stjepko Težak, odmah u početku ističući postojeću razliku u polaznim točkama između učenika različitih organskih idioma. Navodi sljedeće: „Pravilno naglašivanje problem je onim učenicima koji nisu već s prvim svojim riječima usvajali novoštokavski naglasni sustav. Onima koji su naviknuti na dvonaglasne ili tronaglasne sustave četveronaglasni sustav zaista pričinja znatne poteškoće, ali ne i neprebrodive ako se ostvare dva uvjeta: a) da se učenici motiviraju za učenje i primjenu naučenih spoznaja u svojoj književnojezičnoj praksi, b) da se učenicima organizira uspješna nastava književnojezične akcentuacije“ (Težak 1996: 266). Svjestan je da se u hrvatskim školama rijetko ostvaruju ta dva uvjeta. „Učenik čiji govor ne poznaje uzlazne naglaske zamjenjivat će kratkouzlazni najbližim uzorkom iz svoga naglasnog inventara, baš kao što i među odraslim govornicima, pa i onima obrazovanima, dolazi do neutralizacije kratkouzlaznog naglasaka. Podsvjesno će možda stvoriti i hipernovoštokavsko pravilo po kojem se svaki naglasak pomiče prema početku riječi“ (Težak 1996: 267). Budući da proces učenja stranog jezika (a standardni jezik može se smatrati drugim ili stranim jezikom, o čemu će kasnije biti riječ) zahtijeva napor, potrebna je visoka razina motivacije da

bi učenici uopće bili željni učiti ga: „Niti su učenici stekli jaku volju da slušajući novoštokavce i učeći o naglasku ovladaju pravilnim standardnojezičnim naglašivanjem niti im je u školama organizirana nastava koja bi ih za to osposobila. Što je još gore, ni učitelji ni profesori hrvatskoga jezika često im u tom nisu mogli biti uzorom“ (Isto: 266). Može se, dakle, pretpostaviti da svi govornici hrvatskoga jezika ipak nisu u ravnopravnom položaju u odnosu na učenje i savladavanje standardne akcentuacije, što je i logično, jer naravno da je lakše standardnu novoštokavsku akcentuaciju učiti onomu koji u svom polaznom sustavu već ima sva četiri naglasna i zanaglasna dužinu, nego onome koji u svom sustavu ima samo jedan, dva ili tri naglasna, a zanaglasna dužinu nema: „Koliko će vremena trebati pojedinom govorniku da usvoji standardnu akcentuaciju ovisi o njihovom organskom govoru. Što govor ima konzervativniju akcentuaciju, bez obzira na njezinu površinsku razliku od standardne, i bez obzira na to je li govor štokavski, čakavski ili kajkavski, usvajanje će biti lakše. Pa ipak, standardnu akcentuaciju neštokavci (osim ako nemaju u blizini štokavske govore kao uzor) teško mogu svladati u školi ili usputnim učenjem“ (Kapović 2007: 70). No to nije jedini problem, tu su još i brojne naglasne dublete, neslaganja među akcentolozima, neutvrđenost naglasne norme u nizu hrvatskih riječi i različitost naglasnih navika. Težak (1996) na temelju toga zaključuje da je akcentuacija zaista težak nastavni problem. Uzimajući u obzir to da je ovladavanje naglasnim sustavom ideal kojemu nastava teži, Težak navodi ono minimalno za što bi učenika u nastavi trebalo osposobiti:

- a) da čuje i raspoznaje naglasni novoštokavski inventar u tuđem govoru
- b) da uz pozornost i trud i sam uspijeva izgovoriti sva četiri naglasna i nenaglašena dužina
- c) da nauči osnovna pravila o mjestu naglasna u riječima
- d) da slušajući novoštokavske govornike, oponašajući njihovo naglašavanje steknu sposobnost usmenog izražavanja književnim jezikom sa što manje povreda naglasne norme (Isto: 266)

Ono što bi učenicima moglo pomoći da prebrode teškoće koje proizlaze iz drugačijih govornih navika su intenzivne i sustavne vježbe slušanja i oponašanja pravilnog izgovora riječi s uzlaznim naglascima. Međutim, u hrvatskim školama takvi uvjeti učenja nisu osigurani jer, kao što je već rečeno: „u hrvatskim se školama akcenatske pravogovorne vježbe

rijetko provode pa je usvajanje standardnojezičnoga naglasnog sustava veliki nastavni problem“ (Pavličević-Franić 2005: 150).

2.6. Standardni jezik kao drugi ili strani jezik

Postoje dva načina učenja jezika kojima čovjek govori, a to su učenje i usvajanje. Obično je materinski jezik onaj koji usvajamo, i to u ranome djetinjstvu, a svi ostali jezici se uče. To se učenje odvija osmišljeno (u kasnijoj dobi), najčešće u institucijama odgojno-obrazovnoga sustava. Rečeno je u prethodnom poglavlju, a i inače je poznato, da prvi (materinski jezik) dijete usvaja od rođenja prateći spoznajni razvoj. Riječ je dominantnom jeziku kojim osoba najbolje vlada u komunikaciji. Prvi se jezik obično naziva materinskim jezikom (L1 ili J1). Materinskim se jezikom u svakodnevnoj praksi naziva i standardni hrvatski jezik, iako najčešće nije istovjetan s djetetovim prvim usvojenim jezikom, pa bi ga u slučaju tako ostvarene okomite višejezičnosti bilo uputnije označiti s L2 ili J2. Svrha usvajanja prvoga jezika neupitna je. To je prije svega uspostava komunikacije odnosno uspješnoga procesa sporazumijevanja te socijalizacija u okruženju i široj društvenoj zajednici. S kojom, pak, svrhom čovjek uči ostale jezike? Koja je svrha učenja hrvatskoga standardnoga jezika, osobito u institucijama odgojno-obrazovnoga sustava, jer i standardni jezik pripada razini koja se ne usvaja spontano nego se mora učiti? Jedan je od ciljeva svakako postizanje produktivne višejezičnosti u kojoj paralelno postojanje više jezičnih idioma znači poticaj a ne zapreku u djetetovu jezičnome razvoju.

U našim se vrtićima/školama pojavljuju gotovo svi tipovi dvojezičnosti. Utvrđeno je da dijete predškolske ili rane školske dobi može u različitim razinama ovladati istim materinskim jezikom: 1. razvijen individualan (organski) idiom naučen kod kuće, dakle razinu prvoga usvojenoga jezika obitelji ili sredine u kojoj je progovorilo (L1/J1), 2. počinje usvajati norme standardnoga hrvatskoga jezika, dakle razinu službenoga priopćajnoga sredstva s kojom se susreće u institucijama odgojno-obrazovnoga sustava (L2/J2); 3. upoznaje supstandardne podsustave hrvatskoga jezika (narječja i žargonizme) uvjetovane različitošću jezičnih kodova druge djece u skupini ili razredu (L3/J3) (Pavličević-Franić 2005). Ono što se smatra vrlo važnim u razvoju standardnoga jezika zdravi je temelj organskoga idioma, ali i zdravi odnos naspram standardnoga: „Na čvrstom debelom temelju zdravog organskog

idioma izgrađuje se standardni idiom u školama. Njega je najbolje usvajati metodama učenja stranih jezika... U strukturalno jezičnom i metodskom smislu je strani, ali nikako tuđi“ (Škarić 1977: 41). Pristup učenju standardnoga jezika mora dakle biti sličan pristupu stranome jeziku, u djetetovoj svijesti mora se razviti taj nužan odmak da bi ono bilo motivirano učiti: „Standardni idiom treba dakle doživjeti kao nov sustav u kojemu se ne doživljavamo kao autohtoni govornici već kao znalci i poznavaoči. Tako postavljen standard postaje u školama naučljiv“ (Škarić 1977: 41).

Postoji li ipak neka razlika između ovladavanja standardnim idiomom materinskoga jezika i ovladavanja nekim drugim jezikom? Jelaska navodi da je u situaciji u kojoj je dijete izloženo standardnom jeziku od najranije dobi (a to je, kaže, u današnje vrijeme često zbog proširenosti javnih medija, jasličkoga i vrtičkoga boravka, slikovnica i ostale literature), to ovladavanje jezikom sustavnim usvajanjem u izravnoj izloženosti dugi niz godina, kao što se usvaja i organski idiom. Drugi argument je taj što „standardni jezik nije nikome materinski jezik pa su svi govornici u istomu položaju“ (Jelaska 2005: 106-107). Osim toga: „Iako su jezične teškoće neke hrvatske djece koja odrastaju na svojstvenom dijalektu i tek se u školi susreću sa standardom načelno slične kao i one djece koja npr. govore slovenski, srpski, slovački, rusinski, češki, njihovi se idiomi ne smatraju posebnim jezicima“ (Isto: 107). Međutim, to su još uvijek različiti varijeteti i međusobno se do neke razine ipak razlikuju, a teškoće posebno dolaze do izražaja kad je u pitanju fonologija i naglasak. Ne samo da je taj dio standardnog jezika loše (možda i najlošije od svih drugih normativnih razina) zastupljen u obrazovnom sustavu, nego je njegovo učenje i biološki otežano, ovisno o polaznom (organskom) sustavu onoga koji ga uči. O tome govori i Mićanović, navodeći sljedeće: „Tvrdnje da nije moguće da odrasla osoba zamijeni svoju fonologiju (akcent) na konzistentan i trajan način, da Sound House ne može biti srušena i zamijenjena novom, gotovo da pružaju objašnjenje za sav onaj (da li uzaludan) napor pri savladavanju akcenta drugoga, nematerinskog jezika/varijeteta ili pak težinu borbe da se potisne prvotno stečeni“ (Lippi-Green 1997, prema Mićanović 2006: 100).

Biološka ograničenja za učenje nekog jezika postoje, a u literaturi se nazivaju kritičnim razdobljem. Nakon rođenja postoji razdoblje rapidne moždane reorganizacije tijekom kojeg se važnost tih razdoblja očituje u stjecanju ranih iskustava (Shatz 1992; prema Mildner 2003) i uspostavljanju osnovnih društvenih veza i učenju, jer djeca su tada najosjetljivija na podražaje okoline. Bruer (2001) navodi da postoji kritični period u razdoblju

od rođenja do 3. godine, u kojem se uspostavljaju temelji za učenje, kontrolu emocija i socijalni razvoj. Drugi proširuju taj period od 6. do 12. godine. Nastavnici vjeruju da postoji kritični period za učenje, koji traje od 3. do 7. godine. Bruer, u ime svih znanstvenika okupljenih na skupu *Critical Thinking About Critical Periods* održanom 1999. u Americi, kaže: „prihvaćamo tvrdnju o postojanju kritičnog perioda za usvajanje drugog (stranog) jezika, koji završava pubertetom“ (Bruer i sur. 2001: xiii). Neki su znanstvenici, poput Deanea (1992; prema Mildner 2003) povezali usvajanje jezika s brzinom rasta tjemenog ili parijentalnog režnja, smatrajući da je upravo on sjedište jezične funkcije (sinteza fonološke, sintaktičke i semantičko-pragmatičke ili kognitivne funkcije). „Budući da neurološka mjerenja upućuju na razdoblje ubrzanog razvoja tjemenog režnja između rođenja i dobi od dvije godine (uz daljnji, nešto usporeniji razvoj do otprilike desete godine života), Deane kaže da je moguće da etape u sazrijevanju tjemenog režnja (njegova donjeg dijela) reflektiraju/odražavaju stupnjeve razvoja u usvajanju prvog jezika i da je kritično razdoblje za njegovo usvajanje dob u kojoj je to područje prestalo rasti“ (Mildner 2003: 137). I Eric Lenneberg (1967; prema Prebeg-Vilke 1991) raspravljao je o tome da postoji kritični period za usvajanje prvog, materinskog jezika. Promatrao je moždani razvoj djeteta paralelno promatrajući razvoj jezičnih sposobnosti. Primijetio je da moždane hemisfere pri rođenju nisu jednake po strukturi, ali su identične po funkcijama (i u jednoj i u drugoj mogu se nalaziti centri koji kontroliraju razvoj govora). Nadalje, nakon osamnaestog mjeseca života pojedine funkcije prelaze u domenu jedne ili druge polutke. Takav proces naziva se funkcionalnom organizacijom i fiksira se do puberteta. Na temelju toga Lenneberg tvrdi da kritični period za usvajanje jezika započinje u osamnaestom mjesecu života i završava pubertetom, paralelno s fiksacijom funkcionalne organizacije.

Hurford (1991, prema Mildner 2003) također smješta kritično ili osjetljivo razdoblje u vrijeme do puberteta, no on donosi druge dokaze koji potkrepljuju tu tvrdnju: slučajevi osoba oboljelih od moždanog udara u različitim životnim dobima, djeca s Downovim sindromom koja sporije razvijaju jezik i iskustva osoba koje uče strani jezik.

Locke (1994; prema Mildner 2003) također smatra da postoji osjetljivo razdoblje za razvoj jezičnih sposobnosti, ali ga opisuje ne kao jedinstveni fenomen, već kao razvojni okvir koji se sastoji od nekoliko faza. Prema njemu postoji vokalna faza i tri lingvističke faze u usvajanju jezika, koje se pojavljuju određenim redoslijedom i tijekom pojavljivanja se djelomice poklapaju. Vokalna faza (vokalno učenje) i prva jezična faza (usvajanje izričaja)

primarno su afektivne i društvene. Njihov je zadatak svladavanje *prozodijskih oblika* i stvaranje zbirke izričaja. Druga jezična faza ima analitičku funkciju i u njoj se svladava gramatika. Zahvaljujući toj fazi moguća je daljnja podjela na fonologiju, morfologiju i sintaksu. Posljednja faza integrativna je i elaborativna. Ona traje tijekom odraslog doba i u njoj se odvija bogaćenje rječnika. Locke kritizira Lenneberga jer je, tvrdeći da učenje jezika počinje tek oko druge godine života, zanemario onaj vitalni dio osjetljivog razdoblja za jezik, a to je predjezično razdoblje. U tom je razdoblju važno koliko je dijete izloženo pažnji majke ili drugih osoba koje se za njega brinu i koliko imitira vlastitim vokalizacijama, jer će djetetov jezični razvoj napredovati proporcionalno tome. Faze koje predstavlja Locke osjetljive su na različite vanjske i unutarnje događaje i variraju u stupnju osjetljivosti. Sastavni sustavi jezika uključuju se i podržavaju različitim procesima, a svaki ima svoj vlastiti podsustav i tijek. Niz dinamički promjenjivih interakcija, koje su posljedica tih varijacija, postojeće teorije razvoja jezika ne mogu ni prepoznati ni objasniti.

Mana mnogih pristupa proučavanja kritičnih razdoblja u razvoju jezika je ta što jezik tretiraju kao jedinstvenu sposobnost, a ne kao različite sustave (sintaksa, semantika, morfologija, fonologija, pragmatika). Sposobnosti koje podupiru te sustave različite su i ne razvijaju se istodobno, tako da je nužno proučavati ih zasebno, kao odvojene cjeline. Tek kad se dobro prouči svaki djelić, moguće je spojiti sve u jednu sliku. Ne možemo objektivno tvrditi da je osjetljivi period za jezik razdoblje od rođenja pa sve do puberteta, kao što mnogi znanstvenici koji su proučavali taj fenomen tvrde, sve dok ne pristupe tom fenomenu kao rascjepkanom i ovisnom o različitim sastavnicama jezika i vremenu u kojem se one razvijaju i izoštravaju. Sasvim je sigurno da se razvoj gramatike ne poklapa s razvojem semantike i s ostalim sastavnicama jezika. U tom smjeru vodi nas i slučaj djevojčice Genie (jedan od primjera *vučje djece*¹), koja gramatiku nikad nije razvila, ali je zato razvila vrlo bogat rječnik – ovo se može povezati s istraživanjem Lockeja i njegovom teorijom o jednoj vokalnoj i tri

1 Vučja djeca najbolji su primjer na kojem se fenomen kritičnog perioda može istražiti i teze koje su postavljene mogu se provjeriti jer u njima je ono razdoblje unutar kojega bi prirodno trebalo doći do usvajanja jezika ugroženo ili posve izostaje. Slučajevi djece koja su doživjela ekstremnu socijalnu izolaciju mogu se pratiti još od 18. stoljeća. U to vrijeme interes je bio pobuđen debatama o teoriji prirođenosti, koja se vodila između nativista (genetika) i biheviorista (okolišni utjecaji). Najdramatičniji slučajevi djece odgojene pod ozbiljnim okolnostima socijalne izolacije i izostanka podražaja opisani su kao već spomenuta divlja ili vučja djeca; djeca koja su navodno bila odgojena od divljih životinja ili su živjela sama u divljini.

jezične faze. Kao treću fazu navodi integrativnu i elaborativnu fazu, koja traje tijekom odraslog doba i u njoj se odvija bogaćenje rječnika, a Genie je jeziku bila izložena nakon puberteta, dakle na pragu odrasle dobi. Fenomen jezika na neki način možemo promatrati kao ljudski karakter – temelj su mu genetska predodređenja, na koja se s vremenom (i socijalizacijom) nadograđuju utjecaji okoline. Karakter se ne razvija odjednom i nije jedinstven, već se može rascjepkati na naše reakcije, navike, kvalitete... Za svaki od tih dijelova postoji određeno razdoblje u životu kad je najpogodnije i najlakše razviti ga. Npr. da pospremaju za sobom, redovito peru zube, da poštuju autoritete, da ljubazno prihvaćaju komplimente, a strpljivo kritike, lakše je naučiti malu djecu nego odraslog čovjeka koji nikad takvo što nije usvojio. U umu odraslog postoje već mnogi slojevi i talozi dugogodišnjih iskustava i vrlo je teško probiti se kroz njih i mijenjati, razviti, unaprijediti njegov karakter i navike. Promjena se može dogoditi, ali ona nikad nije potpuna i čista kao što je u djetinjstvu. Dobar primjer je i balet, koji se uspješno usvaja jedino ako se trenira od malih nogu. Nitko ne govori o osjetljivom periodu za razvoj ljudske ličnosti kao jedinstvenom, psiholozi se na mnogim područjima bave tim aspektom ljudskog razvoja, koji je vrlo kompleksan.

3. Naglasna norma hrvatskoga standardnog jezika

3.1. Naglasak riječi

Prozodija, u ovome radu u užem smislu promatrana samo kao naglasak riječi, ono je što je iznad vidljivoga jer se ne bilježi u pismu, osim u određenim normativnim priručnicima, (rječnicima, gramatikama, jezičnim savjetnicima). Dio je nauke o riječi koja unutar fonologije istražuje prozodijske (naglasne) pojave u jednom jeziku (usp. Barić i sur. 2005: 66), odnosno dio gramatike koji označava krozčlančane (transsegmentalne ili suprasegmentalne) osobine govorne riječi (usp. Škarić 1991: 120). Prozodijski obrisi (čije su glavne točke vrh ili kulmen riječi i granice riječi) određeni su četirima govornim sredstvima: tonom, jakošću, trajanjem i izgovornom točnošću. Potonje se prozodijsko sredstvo, naime, ne navodi u tradicionalnim priručnicima, međutim reduciranje i neutraliziranje samoglasnika u nenaglašenim slogovima javlja se u pojedinim supstandradnim govorima. Ta se sredstva ostvaruju uglavnom samoglasnicima, ali i manjim i redundantnim dijelom suglasnika. Naglašeni slog, to jest

samoglasnik, onaj je koji je, u usporedbi s drugima, višega tona, veće glasnoće, duljeg trajanja i točnijega izgovora glasnika (uglavnom samoglasnika). Univerzalnost je da svaka govorna riječ ima jedan i samo jedan istaknuti ili naglašeni slog. Taj se slog ističe svim navedenim prozodijskim sredstvima, no ne nužno svima u podjednakoj mjeri. Svi ostali, neistaknuti slogovi, također se međusobno razlikuju, neki od njih su podosta jaki pa se kaže da imaju sekundarni naglasak, a neki su toliko slabi da su vrlo reducirani. Samo naglašene riječi istaknute su riječi, tako da o broju naglašanih slogova ovisi i broj naglašanih riječi u govornom nizu. Mjesto akcenta u riječi odgovara većem intenzitetu, a kombinacijom tona i trajanja ostvaruju se uzlazni i silazni, odnosno dugi i kratki akcenti.

Slog koji je istaknut (arza) uz neistaknute (teze) čini temeljnu govornu ritmičku figuru (stopu). Ritam stopa središnji je ritam u govornoj troritmičnosti, koja je temeljna značajka govora. U svakom idiomu slogovi u riječima se kontrastiraju, tj. kombiniraju ili sintagmatiziraju, ali pojedini se idiomi međusobno razlikuju upravo po načinu na koji se slogovi kombiniraju, a taj je način njihova prozodijska posebnost (usp. Škarić 2007). Mnogi su neuroznanstvenici proučavali moguću neuralnu podlogu proizvodnje i percepcije prozodije. Rezultate tih istraživanja Mildner sažima u četiri hipoteze: (a) desna je hemisfera dominantna za sve vrste prozodije; (b) desna je hemisfera dominantna za afektivnu (emocionalnu) prozodiju, a lijeva za jezičnu; (c) trajanje, ton i intenzitet različito su lateralizirani, i (d) prozodija je supkortikalna aktivnost i nije lateralizirana ni u jednu hemisferu (Mildner 2003: 161).

Postoje različite podjele s obzirom na tipologiju naglasnih sustava. Jedna od njih je Škarićeva (2007), u kojoj se jezici dijele na tonske (u kojima su istaknuti slogovi izrazitije povišena tona; primjer: talijanski), dinamičke (naglašeni slogovi su izrazito snažniji; primjer: engleski), i duljinske ili kvantitativne (naglašeni slogovi izrazito su duži od nenaglašanih, primjer: švedski). Drugi autori (Clark i Yallop 1993; Hayman 2006; prema Pletikos 2008) jezike dijele na udarne ili dinamičke (engl. *stress-accent languages*), tonske (engl. *tone languages*) i ograničene tonske jezike (engl. *pitch-accent languages*). Naglasni sustav hrvatskoga jezika spada u treću skupinu, koja se još naziva „tonsko-dinamičkom“ (Škarić 1991), a u novijim radovima i "jezici s visinskim naglaskom" (Jelaska 2004, prema: Pletikos 2008).

U slučaju jezika koji imaju stalno mjesto naglasaka, naglašeni je slog posredno i znak govorne granice riječi, kao što je u francuskome, u kojemu je naglašen uvijek posljednji slog

(dojam jambuskoga ritma), ili u češkome, kojemu je to prvi slog, u poljskome pretposljednji ili pretpretposljednji u makedonskome. Hrvatski je jezik, zajedno s engleskim, talijanskim i mnogim drugim jezicima, slobodnoga ili poluslobodnoga mjesta naglasaka u riječi, jer naglasak nije fiksiran samo na jedno mjesto, ali ipak postoje neka više ili manje fiksna pravila prema kojima su postojeći naglasci raspoređeni (Škarić 2007).

Naglasakom su obilježene riječi, a naglasak obilježava nas kao pojedince, njime određujemo svoju pripadnost društvu, narodu, njime pokazujemo odakle potječemo, svoj stupanj obrazovanja, njime se očituje stupanj naše kultiviranosti u govoru. Niti jedan drugi dio jezika ne pokazuje toliko koliko naglasak, našu težnju da govorimo ispravno, ni u jednoj se normativnoj razini toliko ne očituje ta težnja propisanoj normi, a toliko je očita, instantno prepoznatljiva. Neopipljiva i toliko promjenjiva, ona izmiče krutoj formi nepromjenjivosti, kao i sam jezik, i time je jeziku najbliža, ona najbolje od svih normi prati mijene i odražava karakter jezika, jer najprisutnija je u njegovu živu ostvaraju.

3.2. Hrvatski standardni naglasni sustav

Današnji standardni hrvatski prozodijski sustav pripada novoštokavskom idiomu koji je krajem 19. stoljeća postao temeljem suvremenoga normiranog hrvatskog jezika. Mnogi hrvatski štokavski organski idiomi imaju naglasni sustav uglavnom jednak onomu u hrvatskome standardnom jeziku. To su tzv. novoštokavski govori, oni pripadaju ikavskom novoštokavskom dijalektu (ili zapadnom) i (i)jekavskom obično zvanom istočnohercegovačkim dijalektom. U novoštokavskim govorima, za razliku od čakavskog, kajkavskog i nekih staroštokavskih govora, općeslavenski akut (neoakut) je neutraliziran i izjednačen s cirkumfleksom (silaznim) pa nastaje dinamički sustav koji je sadržavao samo duge i kratke cirkumfleksirane (silazne) naglaske. Iz tog je staroštokavskog naglasnog sustava nastao novoštokavski sustav metatonijom i metataksom silaznih naglasaka prema početnim slogovima. O toj će pojavi opširnije biti riječ u poglavlju koje obrađuje problem distribucije silaznih naglasaka. Suvremene normativne knjige hrvatskoga standardnog jezika: gramatike (Babić i sur., 1991; Težak i Babić, 1992; Barić i sur., 1995; Raguž, 1997; Ham, 2002) i rječnici (Klaić, 1979; Anić, 1991; Anić i Goldstein, 1999; Šonje, 2000; Babić i sur., 2007; Vukušić, Zoričić i Grasselli-Vukušić, 2007) opisuju i normiraju hrvatski akcenatski sustav kao četveronaglasni sustav u kojem postoje dugosilazni (npr. mājka), dugouzlazni (npr. rúka),

kratkosilazni (npr. kùća) i kratkouzlazni naglasak (npr. žèna) te fonološki dugi (npr. vòjnĭk) i kratki zanaglasni slogovi (npr. vitak) (uspoređi s Pletikos 2008).

Pravila o distribuciji hrvatskih naglasaka proizlaze iz dvaju osnovnih pravila: silazni naglasci mogu biti samo na početnom slogu, a uzlazni na svim slogovima u riječi osim na završnom. Silazni naglasci na središnjim i završnim slogovima dopušteni su samo kao pojedinačne iznimke. Mjesto naglasaka, osim što nije fiksno, tj. jezično-ritmički vezano uz određeni slog, ono je promjenjivo i unutar paradigme (npr. N. jd. mláďíc, G. jed. mladíća), a paradigmatički se može promijeniti i samo vrsta naglasaka (npr. N. jd. vòda, A. jd. vòdu). Zanaglasna dužina pripada ili osnovi riječi ili obličnim i tvorbenim nastavcima. Temeljna izgovorna (naglasna) jedinica je prozodijska riječ, tj. riječ pod jednim naglaskom, koja se može sastojati od samo jedne naglasne (toničke) riječi ili od jedne toničke i jedne ili više klitika (nenaglasnica, atoničkih riječi). „To ne znači da ne bi bilo riječi s dva naglasaka (kao što su npr. neki superlativi pridjeva), a i primjera pojave silaznih naglasaka na unutarnjim slogovima riječi“ (Lisac 2003: 24).

Ivo Škarić (2007), kad govori o naglasnom sustavu hrvatskoga jezika, govori o općem hrvatskom jeziku kao o ukupnosti ostvarenja standardnoga jezika kojim se govori. Prema istraživanjima I. Škarića, u općem hrvatskome naglasak najčešće pada na prvi slog u riječi (u 66% riječi pojavnica), znatno manje na drugi slog u riječi (u 25% pojavnica), na treći slog još i manje (u 6, 7% pojavnica), a najmanje na četvrti slog (tek 1, 6%), što znači da sloboda mjesta naglasaka u riječi nije podjednako iskorištena. Najčešća je stopa u općem hrvatskome jeziku daktilska stopa. Hrvatski se jezik ubraja u tonske jezike, čija glavna osobina je ta da istaknuti slogovi mogu imati unutar-slogovnu mijenu prozodijskih sredstava, što znači da u tim jezicima naglasak nije samo ritmičko kulminativno-delimitativno sredstvo, već ima i distinktivnu ili razlikovnu ulogu, tj. riječi stavlja i u opozicijski odnos. Ta je razlikovna uloga hrvatske prozodije riječi vrlo razvijena i ostvaruje se svim glavnim prozodijskim sredstvima – i mjestom naglasaka, i tonom, i trajanjem. Međutim, to nije jedina, a još je manje glavna uloga naglasaka u hrvatskome jeziku: "podsvjesnost, ukorijenjenost i prepoznatljivost čine da akcent postaje opći pojam za idiomatsku govornu posebnost (...) odaje i nacionalni (...) i regionalni i sociološki identitet ljudi. Naglasak stoga nije samo razlikovna fonološka crta koja ima jezičnu vrijednost u sosirovskom smislu, nego je i biljeg, paralingvistički znak" (Škarić i Lazić 2002: 7).

3.3. Škarićev „opći hrvatski jezik“

Između dijalektalnih i drugih pojedinačnih hrvatskih idioma te općega hrvatskog jezika postoje mnoge razlike u leksiku, gramatici, idiomatici i fonemici, no najveći raspon razlika uočava se u prozodiji riječi. Škarić (2007) raslojava opći hrvatski jezik na tri idioma: klasični tip, prihvatljivi tip i općeprihvaćeni tip. Repertoar prozodije riječi u klasičnome i prihvatljivome tipu općega hrvatskoga čine četiri naglasaka i zanaglasna duljina (koja je u prihvatljivome tipu reducirana), a repertoar prihvaćenog tipa čine tri naglasaka (dugosilazni, dugouzlazni i kratkosilazni) i samo kratki zanaglasni slogovi. Postojeća razlika u tim tipovima rezultat je načina na koji su tipovi nastali, a način postanka proistječe iz njihove namjene ili uloge. Prozodija riječi klasičnoga tipa odabrana je i gotovo u cijelosti preuzeta iz novoštokavskih govora, dakle u procesu njezina nastanka sociolingvističkog procesiranja nije bilo, već je ta prozodija najprije opisana kao sustav, a zatim i propisana. Ona se kao takva u cijelosti mora učiti. Prozodija općeprihvaćenoga tipa, za razliku od klasične, u trajnom je nastajanju u neprestanom procesu komunikacije. Budući da su tijekom govorne komunikacije i mijena govora nekontrolirani i podložni raznim kulturno-političkim i socijalnim uvjetima, oblike prozodije riječi u općeprihvaćenom tipu teško je predvidjeti, teško je odrediti im sustavnost, ali, kako kaže Škarić, „imaju čvrsto unutarnje opravdanje i vrlo određen izgled“ (Škarić 2007: 122). Slikovito govoreći o karakteristikama općeprihvaćenog tipa prozodije riječi, kaže da je ta prozodija „ishod miješanja u zajedničkom govornom loncu raznih hrvatskih partikularnih idioma, što na kraju ima sasvim ugodan tek i djeluje vrlo „domaće““ (Isto: 122). Svojim načinom postanka i svojim karakteristikama prihvatljivi tip dolazi između ovih dvaju tipova, nastajući nedovršenim nastojanjem da se „ili dosegne klasični tip ili da se iz novoštokavskoga organiteta priđe općeprihvaćenomu idiomu“ (Isto: 122). Slijedi kratki pregled svih tipova pojedinačno, s tim da klasični tip neće biti opširno opisan jer je o njemu već bilo govora. Svaki od tipova popraćen je tablicom preuzetom iz knjige *Povijesni pregled, glasovi i oblici* (2007). U sljedećoj tablici slijedi prikaz temeljnih ritmično-sintagmatskih zakona klasične prozodije riječi s obzirom na mjesto, ton i trajanje, temeljna govorna sredstva koja ocrtavaju prozodijske obrise govorne riječi. Temeljni ritmičko-sintagmatski (ne i razlikovni) zakoni klasičnoga tipa:

A – O **mjestu** naglasaka koje je djelomično slobodno

1. Silazni se naglasci mogu nalaziti samo na prvome slogu u govornoj riječi (jer su se s neprvih mjesta preselili naprijed i postali uzlazni). Zato su oni i posredan znak granice riječi.
2. Nijedan se naglasak ne može naći na posljednjem slogu, osim kad je to jedini slog, tj. u jednosložnoj riječi (jer su se svi naglasci preselili za slog naprijed).

B – O **tonu** koji može biti silazan i uzlazan

1. Postoje dugi i kratki silazni (dinamički) naglasci te dugi i kratki uzlazni naglasci.
2. Svi su se dinamički naglasci u novoštokavskome preselili na slog naprijed i metatonirali u uzlazne. Zato je uzlazni naglasak obavijest o prethodno naglašenom susjednom idućem slogu.
3. Svi su dinamički (silazni) naglasci, ako nisu bili na prvome slogu u riječi, morali prelaziti postajući pri tome uzlazni, za jedan (zapravo pola) slog naprijed, čemu je logički posljedak da u novoštokavskome ne može biti silaznih naglasaka na nepočetnim slogovima.
4. Na prvome slogu u riječi smiju biti bilo koji od četiriju naglasaka, tj. dva početno silazna, npr. /sûnce/, /dõbar/ i dva uzlazna doseljena, npr. /pódne/ (od /põdně/), /žèna/ (od /ženà/). Kad je prelaženje neoslabljeno, doseljeni su naglasci također silazni, npr. /drãgovõljče/ (od /dragovóljac/).
5. Jednosložne riječi mogu imati samo silazne naglaske (jer je uzlaznost ishod prijelaza s idućega sloga, a kojega tu nema).

C – O **trajanju** (kvantiteti) sloga koji može biti kratak ili dug

1. Trajanje sloga čuva jezičnu starinu, i to u naglašenome i u nenaglašenome slogu, a nova duljenja i kraćenja su rubne pojave.
2. Stari prednaglasni kratki slog, primajući naglasak, postaje kratkouzlazan, npr. /vodà/ > /vòda/, a dugi, primajući naglasak, postaje dugouzlazan, npr. /vīnò/ > /vínò/.
3. Stari dugonaglašeni slog (pa i onaj od prethodnoga akuta) postaje zanaglasno dugi kad se naglasak preseli na prethodni slog, npr. /onô/ > /ònô/, /činīš/ > /činīš/ > /činīš/.
4. U klasičnom tipu općega hrvatskoga nema prednaglasnih dugih slogova (jer su seljenjem naglasaka postali dugouzlazno naglašeni).

Sve navedeno primjer je normativne krutosti temeljnih prozodijskih pravila koja je temeljnom značajkom klasičnoga tipa općega hrvatskoga jezika.

3.3.1. *Prihvaćeni tip općega hrvatskoga jezika*

Prozodija riječi u prihvaćenome tipu općega hrvatskoga izgovora, navodi Škarić, nije precizno usustavljena, ne sastoji se od dosljednih obrazaca koji se mogu objasniti određenim zakonitostima. Takva njezina narav proizlazi iz same komunikacije, iz čijih procesa je i nastala. Oblici prozodije prihvaćenog tipa nastali su „po načelu teorije kaosa, pa ih je teško predvidjeti, ne vidi im se na prvi pogled sustavnost, ali imaju čvrsto unutarnje opravdanje i vrlo određen izgled“ (Škarić 2007: 122). Škarić navodi da se prihvaćenim tipom općega hrvatskoga jezika govori u kulturnoj, političkoj, školskoj, gospodarskoj, novinarskoj i drugoj javnosti i njegovi su prozodijski oblici „optimalizirani u težnji da budu dostupni, bliski i poželjni svima odjednom u najvećoj mogućoj mjeri“ (Isto: 125). Velik utjecaj na razvoj prihvaćenog tipa općega hrvatskog jezika imala je i klasična norma, najviše putem školske poduke u procesu obrazovanja i putem govornih uzora. Na rezultat komunikacijskih procesa koji se očituje u prihvaćenome tipu djeluje također i prilagođavanje svoga govornog izraza prosječnome, čemu spontano teži svaki govornik u javnosti, uz utjecaj njegova „naglasnoga organskog supstrata“ (Isto: 125). Kao i u svakomu jeziku, i u hrvatskome neki govornici teže što čišćemu izrazu, govoru, jeziku, teže očuvanju jezika od internacionalizacije, a sve radi očuvanja uloge jezika koja pruža osjećaj pripadnosti, identiteta, kojim se razlikujemo od ostalih naroda i njihovih identiteta. Škarić smatra da takva nastojanja također imaju veliku ulogu u nastajanju i izgradnji prihvaćenoga tipa. Govornik svakoga jezika nastoji se poistovjetiti sa svojom zajednicom i u tom nastojanju služi se svim jezičnim sredstvima, posebice prozodijom riječi, a to mu olakšava uporaba onih oblika, općejezičnih i prozodijskih, koji su najpoželjniji većini ili barem podjednako laki ili teški svima. Upravo je zato prihvaćeni tip takav kakav jest, tvrdi Škarić, jer takav mora i biti da bi bio podjednako dostupan, prihvatljiv i blizak svima – „sinteza ili hibrid od čakavskih, kajkavskih i štokavskih govora“. U govorima triju hrvatskih narječja prozodijski su sustavi vrlo raznoliki. Neki od njih sadrže samo jedan poludugi dinamički naglasak, kao na primjer u jednom zagrebačkom govornom sloju, neki govori imaju dva takva naglasaka – dugi i kratki, postoje govori s tri, četiri ili čak pet različitih naglasaka. U Hrvatskoj je od svih najrasprostranjeniji tronaglasni sustav, koji nalazimo u najvećem broju čakavskih i kajkavskih govora, ali i u slavonskih štokavskih „koje još nije prekrpio došljački četveronaglasni novoštokavski“ (Isto: 125). Taj tronaglasni sustav, s kratkim i dugim dinamičkim naglascima te s dugouzlaznim, osim što je

najrasprostranjeniji hrvatski prozodijski sustav ujedno je i „dijakronijski najautentičniji hrvatski prozodijski sustav“, te je iz tih razloga i glavnom prozodijskom osobinom prihvaćenoga tipa općega hrvatskoga. Govoreći o njegovim osobinama, osim tronaglasnosti, druga mu je važna osobina nepostojanje ili skraćivanje dugih nenaglašenih slogova, što Škarić smatra svođenjem na zajedničke karakteristike svih hrvatskih govora, jer u novoštokavskom nema prednaglasnih dugih slogova, nego samo zanaglasnih, a u kajkavskim i čakavskim govorima ima samo prednaglasnih dugih, a zanaglasnih dugih slogova nema. Osim toga, u čakavskim i kajkavskim govorima ne postoji ograničenje distribucije silaznih naglasaka te im je dopušteno naći se na bilo kojem slogu govorne riječi, a ne samo na početnima, što je u novoštokavskim govorima obavezno. Sociofonetskim ispitivanjem Škarić je došao do nekih dominantnih prozodijskih osobina koje čine prihvaćeni tip, a smatra da su široko prihvaćene u općem hrvatskome:

A – O **mjestu** naglasaka koje je gotovo slobodno

1. Dinamički (silazni) naglasci, kratki i dugi, mogu se nalaziti na bilo kojem slogu u riječi.
2. Dugouzlazni se naglasak može nalaziti na bilo kojem slogu u riječi osim na posljednjem, a što znači da ne može biti ni na jednosložnoj riječi.
3. Mjesto naglasaka je najčešće kao u klasičnome tipu, ali s tendencijom da se u preoblikovanju riječi zadržava na istom slogu; to još nije jasno stabilizirano.
 - a) I obrnuto, nerazlikovanjem kratkih naglasaka počinje se novoštokavsko preskakivanje na prefiks i s kratkouzlaznih slogova, pa se primjerice često govori [nãčiniti] analogno s [nãpraviti] zbog nerazlikovanja sporoga naglasaka u /činiti/, koji ne preskače jer je već jednom preskočio sa /činiti/, od /prãviti/ s kratkosilaznim naglaskom, koji u novoštokavskom mora prijeći na slog ispred.
 - b) Tako, zbog nerazlikovanja dvaju kratkih klasičnih naglasaka, nerazlikovanja dviju kvantiteta nenaglašenih slogova i zbog uklonjene zabrane silaznih naglasaka na nepočetnim slogovima mjesto se naglasaka paradigama učvršćuje pa je u Gj /kõtara/, a ne /kotára/ analogno s /pèkara/ ili /òraha/; Gm /trenûtaka/ je kao /lõvaca/, pr. /forsîra/ kao /bîra/ i sl.
 - c) Zbog uklonjene zabrane silaznim naglascima da se nađu na nepočetnim slogovima, uključujući i posljednji u riječi, u svim likovima, u kojima klasični tip nije pojedinačnom čistoćom pojavljivanja nametnuo svoju prozodiju, a to su u prvome redu likovi riječi iz dijalekata, iz drugih jezika, nove tvorenice i rijetki oblici riječi, u tim se likovima zadržava izvorni dinamički naglasak na izvornome mjestu, pa su općeprihvaćeni prozodijski likovi primjerice /pašticãda/, /fakîn/, /pantovčãk/,

koncêrt/, /asistênt/, /violinïst/, /ambasâdor/, /amêrika/, /marsônija/, /televîzor/, /zemljorâdnik/, /albânka/, /indîjce/. Itd.

- d) Postoji u tvorenicama i suprotno – prenošenje naglasaka na čelno mjesto, npr. /têlefon/ (umjesto /telefôn/ ili kl. /telêfôn/), /mïkrofon/ (a ne /mikrofôn/ ili kl. /mikrôfôn/), /sùdoper/ (a ne kl. /sudôper/), /čäsopis/ (a ne kl. /časòpīs/), /nèboder/ (a ne kl. /nebòder/) itd.
- e) Najčešće su razlike mjesta između klasičnoga tipa i općeprihvaćenoga u neprelaženju silaznih naglasaka na prednaglasnicu zbog istoga razloga – nepostojanje ograničenja u smještanju silaznih naglasaka u riječi. Tako se normalno govori [uknjîzi], a ne [ùknjizi], [ufïnskoj], a ne [ùfïnskôj], [predkùćom], a ne [prèdkućôm]. U vrlo čestim izričajima, u starim preskocima i u glagolima s negacijom naglasak se i u općeprihvaćenome tipu prenosi, npr. [gřla] > [dògřla], [dvâ] > [pòdva], [òko] > [nàoko], [ùslast], [nàzdravlje], [znâm] > [nèznam] i sl.

B – O tonu koji je silazan i uzlazan

1. Postoje dva silazna naglasaka (dinamička) – kratki i dugi, koji mogu stajati na bilo kojem slogu u riječi.
2. Postoji jedan uzlazan naglasak, i to dugouzlazni (a kratkouzlazni se neutralizacijom stopio s kratkosilaznim). Dugouzlazni se nalazi najčešće ondje gdje i u klasičnome tipu, ali i ponekad ondje gdje je u lokalnim govorima akut koji mu je sličan, npr. /vîčem/ umjesto /vîčem/, prema akutu /vîčem/ , /súša/ umjesto /súša/ prema akutu /súša/, ili /íci/ umjesto /íci/ prema akutu /íci/ i sl.

C – O trajanju (kvantiteti)

1. Naglašeni slogovi mogu biti dugi ili kratki na svim samoglasnicima osim na samoglasniku /ɾ/, koji može primiti samo kratki dinamički naglasak, npr. /třg/, /přvi/ itd.
2. Nenaglašeni su slogovi svi uvijek samo kratki i prije i poslije naglašenoga sloga.
3. Dugi slogovi od staroga dugoga jata ili od produljenoga staroga kratkoga jata izgovaraju se kao /jê/ ili /jé/, tj. s dugosilaznim ili dugouzlaznim naglaskom na /e/ kao i u drugim slogovima sa /je/, npr. /bjêlo/ kao /stjêpo/, /bjêla/ kao /jêla/, /bjêla/ (odr. pr.) kao /djêla/ (Gm) od /djelo/. Zanaglasni jat je uvijek kratak, pa je /pòvjest/ kao /òdjek/, /ùvjek/ kao /ùvjet/ itd. Ti se slogovi ne izgovaraju kao u klasičnome tipu sa dva kratka sloga /lje/, /ijè/ i /ije/, pa ni tako kako se ponekad preporuča /ijê/, /ijé/ i /ijē/. Riječi sa završnim /ije/, kao što su /dvîje/ i /přîje/, rijetke su iznimke u kojima se jat izgovara dvosložno.

3.3.2. *Prozodija riječi u prihvatljivome tipu općega hrvatskoga*

„Prihvatljiv tip nastaje nedovršenim nastojanjem da se ili dosegne klasični tip ili da se iz novoštokavskoga organiteta priđe općeprihvaćenomu idiomu“ (Škarić 2007: 122). Škarić smatra da se prozodijske osobine prihvatljivoga tipa općega hrvatskoga mogu označiti kao kompromisne. Sa stajališta klasičnoga i prihvaćenog tipa te osobine od njih odstupaju, ali mogu se dopustiti jer odstupanja nisu tako velika ni bitna kao redovita odstupanja. Ta se odstupanja odnose na način ostvarivanja prozodijskih osobina, koji ne ističe razlike kategorija, a potom na neredovitost raspodjela ostvaraja pojedinih prozodijskih crta, koje se toleriraju kao iznimke ili rubne pojave. Škarić u svom djelu ne donosi značajniju analizu prihvatljivoga tipa niti njegov konkretan položaj u društvu pa nije jasno koji bi to točno idiom bio. Slijede značajke prihvatljivoga tipa kako ih donosi Škarić:

A – Mjesto naglaska vlada se prema pravilima klasičnoga tipa, ali:

1. Silazni naglasci u pravilu se ne nalaze na nepočetnim slogovima, ali su dopuštene brojne iznimke u skupinama koje su navedene u prihvaćenom tipu, a odnose se u prvome redu na manje poznate, tuđe i novostvorene riječi te na okupljenice.

B – Ton naglaska je silazan (dinamičan) i uzlazan

1. Kao i u klasičnome tipu u prihvatljivom tipu također ima četiri naglaska, tj. dugi i kratki silazni i dugi i kratki uzlazni.
2. Uzlazni se naglasci ne ostvaruju kao u klasičnome tako da podižu ton i na početku idućega sloga. Zbog toga govornici prihvaćenoga tipa i ne čuju pravo razliku ostvaraja kratkih naglasaka u prihvatljivome tipu govora, pa zato takav govor lakše i prihvaćaju.

C – Trajanje je svih dugih slogova donekle skraćeno (a kratkih slogova nešto produljeno).

- a) U prihvatljivom se tipu razlikuju trajanja dugih od trajanja kratkih naglašanih i nenaglašanih slogova, pa je to sa stajališta klasičnoga tipa prihvatljivo.
- b) U prihvatljivom tipu gube se zanaglasne etimološke duljine (u padežnim nastavcima, u prezentu, u sufiksima) u govoru onih govornika koji su klasičnom tipu prišli učeći ga iz nenovoštokavskih organskih podloga, a ostvaruju zanaglasne duljine samo ondje gdje su one motivirane fonetskim živim i svježim preoblikama kao što su prijenos dugosilaznoga naglaska koji ostavlja za sobom dugi nenaglašeni slog, npr. /dâr/ > /nâdâr/, /znâk/ > /prêdznâk/, /znâm/ > /nêznâm/; sažimanje dvaju

samoglasnika u jedan, npr. [đǎvao] > [đǎvǔ] i ispred suglasničkih skupina s prvim zvonkim suglasnikom, npr. /djěvǔjka/.

Navedena Škarićeva podjela općega hrvatskoga jezika na klasični, općeprihvaćeni i prihvatljivi, temelji se na rezultatima istraživanja u kojima provjerava poželjnost i prihvaćenost pojedinih naglasaka. Kapović kritizira Škarića, općenito sumnjajući u relevantnost njegovih istraživanja: „Počev od toga da se dotična istraživanja vrše u načelu samo na studentima fonetike (rjeđe studentima drugih odsjeka) Filozofskoga fakulteta u Zagrebu. Dakle imamo situaciju da nastavnici predaju studentima o tome kakav bi hrvatski naglasak trebao biti i iznose im svoje ideje o tome, da bi zatim studente u istraživanjima pitali kakav naglasak u hrvatskom smatraju poželjnim? Takva se situacija ne može smatrati doista objektivnom, kao što ni sam uzorak nije nikako relevantan“ (Kapović 2010: 48). Osim toga, Kapović u pitanje dovodi i kompetenciju studenata, koji još uvijek razvijaju svijest o govoru i tek se upoznaju s apstrakcijom akcentuacije, te ih ne smatra mnogo boljima od prosječnih govornika koji na akcentuaciju ni ne obraćaju mnogo pozornosti: „Ljudi će možda primijetiti različito mjesto naglasaka, ali sitne razlike, poput razlike između "i malo tko zamjećuje, a tu ni studenti fonetike nisu iznimka. Stoga se takva istraživanja već *a priori* mogu smatrati prilično upitnima“ (Kapović 2010: 48). Budući da naglasak u prihvaćenomu tipu u ovom Škarićevom istraživanju predstavlja skupina od (samo) 9 studenata Filozofskog fakulteta u Zagrebu, ti se rezultati ne mogu bezrezervno uzeti kao reprezentativni. Na temelju akustičke i perceptivne analize snimki 89 govornika podrijetlom iz svih većih hrvatskih gradova Pletikos Olof (2008) zaključila je da u suvremenom hrvatskom jeziku, u namjeri da govore standardom, govornici ne rabe nužno tronaglasni sustav (onaj koji Škarić naziva prihvaćenim), nego da rabe "dva različita sustava: dinamički naglasni sustav (s kratkim i dugim naglašenim vokalima), tonski naglasni sustav (sa sva četiri naglasaka koja propisuje standardni jezik) te prijelazne varijante unutar i između tih dvaju prototipnih sustava" (Pletikos 2008: 271).

3.4. Hrvatski naglasni sustav u priručnicima

Budući da cilj ovog rada nije detaljna analiza naglasnoga sustava u svim priručnicima hrvatskoga jezika, navest će se samo neke nedosljednosti u trima priručnicima navedene u njihovim prikazima (Lupićevu, Pranjkovićevu i Vukušićevu).

1.4.1. *Hrvatski jezični savjetnik*

U *Hrvatskom jezičnom savjetniku* (1999) autori se priklanjaju mišljenju onih hrvatskih akcentologa koji misle da treba očuvati zapadnoštokavski naglasni sustav, unaprjeđivati ga i pojednostavljivati onim uporabnim naglasnim tendencijama koje ne ugrožavaju bit toga sustava, tj. raspodjelna pravila prozodijskih sredstava u hrvatskome standardnom jeziku. Budući da u hrvatskome jeziku ne postoji cjelovit, isključivo ortoepski priručnik, namjera je autora bila da *Savjetnik* učine upravo takvim, pouzdanim i suvremenim ortoepskim priručnikom hrvatskoga jezika. Kao temeljna načela kojih su se pridržavali u bilježenju naglasaka u *Savjetniku* autori navode četiri temeljna načela hrvatske standardnojezične akcentuacije: „Hrvatsko je standardnojezično naglašivanje štokavsko naglašivanje, ili preciznije, zapadnoštokavsko naglašivanje. To znači da standardna akcentuacija ne može biti istodobno i štokavska i kajkavska i čakavska, tj. štokavsko-kajkavsko-čakavska; tu ne vrijedi odnos uključivanja (za razliku od leksika, gdje se „praznine“ u štokavskome narječju mogu popunjavati riječima iz kajkavskog ili čakavskog narječja). Sasvim je sigurno da među tim trima akcentuacijama, među tim trima naglasnim sustavima u bitnome smislu ne postoji ni odnos uključivanja ni odnos nadopunjavanja ni odnos preklapanja, riječ je o trima međusobno neovisnim i suprotstavljenim sustavima. To što su im neke novije razvojne tendencije istosmjerne, drugo je pitanje" (HJS: 71). Lupić u svojoj analizi hrvatske akcentološke situacije izražava prilično negativno mišljenje o *Hrvatskom jezičnom savjetniku*: "Dotrajat će pregršt primjera iz valjda najstrašnije knjige koja je o hrvatskom standardnom jeziku izašla u posljednjem desetljeću drugog milenija, ako ne uopće" (Lupić 2001: 89). Zatim navodi primjere, uz komentare: "/degutàntan/ (isto i fascinantan itd), /dalmatínācā/ (na prvom mjestu!) i /dalmàtinācā/ (isto i /početākā/ i /pòčetākā/ itd.), /radijátor/ i /radijátor/ (isto i okupator itd.), /slavónka/ i /slàvōnka/ (isto i /slavénka/ i /slàvēnka/ itd.), /asistèntica/ i

/asistentica/ (tako!, vjerojatno propust mjesto /asistentica/), /intelektuálka/ i /intelektuálka/, /magistérij/ i /magistérij/ i tako redom" (Isto). Lupić smatra da bi bilo zanimljivo čuti kako autori *Savjetnika* izgovaraju neke od predloženih mogućnosti, te pretpostavlja da većina njih neka od savjetovanih rješenja nisu nikada ni izgovorili niti imaju namjeru (Isto).

Pitanje prozodijskih obrisa (neusustavljenih) posuđenica (autori navode da je višestruko veći broj posve usustavljenih, u naglasni sustav uklopljenih, prilagođenih riječi – naglasnih prilagođenica: sve posuđenice prilagodbenih uzoraka dōktor, frizēr frizéra, sùbjekt itd.), a i nekih oblika domaćih riječi i tvorenica, autori su rješavali uglavnom dvama u hrvatskoj akcentologiji ovjerenim prilagodbenim postupcima: prebacivanjem naglasaka na početak riječi i prilagodbom na izvornome mjestu naglasaka (metatonijom), tako što su uz klasične naglasne likove, koje donose zbog kontinuiteta i tradicije, i prije njih, donosili tim dvama postupcima prilagođene likove. Autori su tako postigli kompromis između dvaju naoko suprotstavljenih zahtjeva: čuvanje izvornog mjesta naglasaka i pravila po kojemu nema silaznih naglasaka izvan početnog sloga (HJS: 74). Autori naglašavaju i to da su, gdje god su im pravila zapadnonovoštokavskoga naglasnog sustava dopuštala, išli ususret uporabnoj normi, i to opet zapadnoštokavskoj uporabnoj normi. Uz klasične prozodijske vrijednosti, i prije njih, donose u odnosu prema drugim hrvatskim prozodijskim priručnicima i određen broj uporabnih prozodijskih vrijednosti. U izboru između kodificiranog i uporabnog naglasaka, hrvatske zapadnonovoštokavske uporabne norme, prednost su uvijek, beziznimno davali ovoj drugoj (međutim, uporabna norma o kojoj govore razlikuje se od uporabne norme o kojoj govori Škarić, a oni to i naglašavaju, dakle ne radi se o bilo kakvoj uporabnoj normi, već, kao što je naglašeno, zapadnoštokavskoj). Autori su u *Savjetniku* nastojali slijediti i zabilježiti izrazite razvojne tendencije zapadnonovoštokavskog naglašivanja koje vode pojednostavljivanju i rasterećenju naglasnog sustava. Dvije od njih su, što se tiče domaćeg leksika, najizrazitije, a prividno suprotstavljene: pomicanje naglasaka u složenicama sa spojnika na početak riječi (čelni naglasak) i čuvanje mjesta naglasaka (paradigmatsko ujednačivanje) u drugim slučajevima. Najveći broj dubleta u *Savjetniku* odnosi se upravo na naglasak. Mnoge su riječi i ušle u *Savjetnik* upravo zbog naglasnih dvostrukosti ili zbog naglasnih alternacija (promjena mjesta i tona naglasaka) u paradigmama. Naglasne su dvostrukosti većinom posljedica neodlučnosti autora ili nemogućnosti oštrog izbora kad dva naglasna lika iste riječi imaju dugu zapisanu tradiciju ili kad pisani hrvatski naglasni izvori, inače malobrojni i ne baš uvijek pouzdani zbog česta i uporna prepisivanja, nisu mogli biti

čvrstim uporištem i kriterijem za naglasne izbore (npr. gōst/göst, dòmjenak/domjénak: svi rječnici imaju samo dòmjenak iako većina riječi sličnoga glasovnog i tvorbenog sastava – izvedenice sa sufiksima na –(a)k – ima dugouzlazni naglasak na pretposljednemu slogu) (HJS: 74 – 75). Lupić smatra da se u *Savjetniku* "sasvim očito, i to u ekstremnoj i možda nepravednoj varijanti, forsira mišljenje Vukušića i njegove družbe... dok se implicitno polemizira sa Škarićem i njegovom družbom, kao da je riječ o nekom jasno definiranom stajalištu i o nekoj dobro obrazloženoj koncepciji" (Isto: 90). Osim što usput kritizira i Škarića, jasno je da prema Lupićevim kriterijima *Savjetnik* nije uspio postići zadani cilj, barem kad su naglasci u pitanju.

1.4.2. *Rječnik hrvatskoga jezika, Jure Šonje*

U prikazu *Rječnika hrvatskoga jezika* (2000), čiji je glavni urednik Jure Šonje, Pranjković govori, osim o drugim aspektima rječnika, i o naglascima, navodeći da su označavani s dosta sigurnosti, iako postoje i brojni prigovori. Na primjer, Pranjković smatra da je povelik broj riječi u *Rječniku* trebalo drugačije naglasiti, „dijelom zato što ima puno kraćenja tipičnih za dalmatinski tip novoštokaštine, dijelom zato što su neka naglašavanja pretjerano klasična, maretićevska, a dijelom i iz kakvih drugih razloga“ (Pranjković 2001: 2). Autor navodi i neke primjere toga kako je u *Rječniku* naglašeno (prvi navedeni prozodem), a zatim i kako bi autor naglasio (drugi navedeni prozodem):

„Àmor – Âmor, àpodi – apódi, Arkàdija – Àrkādija, bājnōst – bájñōst, bèskrājan – bèskrājan, bìstriti – bìstriti, bòdež – bódež, Bùnjevac – Búnjevac, cèsta – cèsta, cìklus – ciklus, čitāčica (?!) – čitāčica, delānec (?!) – dèlanec, dijàgram – đijagram, doigrati – dòigrati, dōista – dōista, dōjam – dójam, domòbrānskī – dòmobrānskī itd“ (Isto: 2 – 3).

Autor, govoreći o tome da su neki naglasci klasični, maretićevski, misli i na to da su oni jednim dijelom danas posve nerealni ili čak regionalni. Kao primjer navodi velik broj riječi stranoga podrijetla koji se tako reći oduvijek (pogotovo u urbanim sredinama) naglašava silaznim naglaskom na nepočetnim slogovima, a to se upravo zanemarivalo, i pribjegavalo, kao i u *Rječniku*, „kojekakvim umjetnim metatonijama i metataksama, te polazilo od ničim potvrđene, a kamoli dokazane, pretpostavke da se silazni naglasci na nepočetnim slogovima uopće ne mogu realizirati“ (Isto: 3). Autor dalje navodi da se pritom posve zanemarivala

činjenica da su se takvi naglasci u velikom broju primjera stvarno realizirali, čak i u tzv. centralnoštokavskim područjima. Umjesto naglasaka na lijevoj strani crte, kakve nalazimo u *Rječniku*, autor smatra da bi realniji bili naglasci na desnoj strani: /alelúja/ – /alèluja/, /arogàntan/ – /arogàntan/, /arabàska/ – /arabèska/, /Àustràlija/ – /Austrâlija/, /delikatèsa/ – /delikatèsa/. Osim toga, postoje i neke čudne nedosljednosti, npr. odmah ispod /elektroprìvreda/ stoji /elektroprìvredni/, a navodi se i /endògēnī/, a odmah ispod toga /èndokrīnī/ (Isto: 3). Mnogo nedosljednosti, kao i u ostalim priručnicima.

1.4.3. *Rječnik hrvatskoga jezika, Vladimir Anić*

U prikazu naglasaka u Anićevu *Rječniku hrvatskoga jezika* (1991) Vukušić je nastojao odgovoriti na dva, po njemu, temeljna pitanja: koliko je u Anićev *Rječnik* ušlo stvarnoga hrvatskoga naglašavanja i je li to naglašavanje u *Rječniku* predstavljeno na dosegnutoj razini naše tadašnje normativne akcentologije. U svojoj analizi Vukušić polazi od imenica: „U imenica se naime najpreglednije i najopsežnije očituje tendencija sustava da se rastereti, pojednostavni napuštanjem neistoslogovnih i istoslogovnih preinaka u paradigmatima, ne gubeć pritom snagu svoje ekspresivnosti“ (Vukušić 1992: 120). Iz analize proizlazi odgovor na prethodno postavljena pitanja, na prvo: „(...)Više nego i u jedan dosadašnji rječnik. To jest nešto. Hvala piscu za to.“ Takav je zaključak pomalo u neskladu s uvodom Prikaza u kojem je Vukušić bio manje kritičan te je naveo da je poslije određenog broja normativnih priručnika u kojima se nisu bilježili naglasci Anićev *Rječnik* novina i da su u njemu zabilježeni naglasci koji „žive u jeziku na djelu, u hrvatskoj normi“ (Vukušić, 1992: 119). U odgovoru na drugo pitanje, vezano uz normativnu akcentologiju, Vukušić odgovara da je naglasak u Anićevu *Rječniku* djelomično odrađen ispod i mimo horizonta naših današnjih normativnoakcentoloških vidika“ (Vukušić 1992: 122).

2. Problemi u hrvatskoj naglasnoj normi

Suvremeni hrvatski standardni naglasni sustav, utemeljen na davno nastalim jezičnim činjenicama, u kontekstu suvremene jezične komunikacije pokazuje se nepraktičnim, ne samo strancima koji hrvatski jezik uče od temelja kao novi, strani jezik, već i izvornim govornicima hrvatskoga jezika koji ga uče s manjim ili većim pozadinskim utjecajem svojih polaznih, organskih idioma. Budući da je odabrana osnovica samo temelj na kojemu se izgrađuje standard, normalno je da se u standardnom jeziku koji se, iako je umjetno i svjesno izgrađen, mijenja pod utjecajem različitih faktora, javljaju neke novosti. Standardni je jezik svjesno nastao i svjesno ga se i s naporom uči pa je manje podložan promjenama od organskih idioma, i te se promjene u njemu sporije događaju, ali ipak se događaju, jer „nijedna norma ne može okoštati u tolikoj mjeri da je za svagda nepromjenjiva; to bi bila značajka mrtvog ili umjetnog jezika“ (Delaš 2003: 97). Neke od promjena koje se uočavaju u suvremenom standardnom naglasnom sustavu dolaze u sukob s temeljnim postavkama kodifikacije. Taj se sukob opisuje kao odnos propisanog i uporabe, u kojem dolazi do razilaženja. Razilaženje u nekoj mjeri je prirodno, no „u jezičnim mehanizmima koji dobro funkcioniraju udaljenost između kodeksa, tj. propisane norme te onog dijela realizacije koji bi trebao funkcionirati upravo kao općeobvezatni, neutralni, referencijalni tip standardnoga jezika (u prilikama gdje je on poželjan – mediji, javni istupi, pedagoška praksa...) ne bi smjela biti velika“ (Delaš 2003: 97). Neke od tih promjena i kako ih hrvatski jezikoslovci opisuju i što predlažu kao rješenja, bit će prikazano u ovom dijelu rada.

4.1. Suvremene koncepcije

Prolaskom kroz recentnu akcentološku literaturu mogu se uočiti (najmanje) tri različite struje, s obzirom na stav o naglasnoj normi, kodifikaciji i neustaljenostima, to jest na neujednačenost onoga što je propisano i onoga kako se govor ostvaruje u praksi. Martinović navodi nekoliko njih: prvu skupinu, koja ne odustaje od tradicionalnih postavki i zanemaruje razilaženje propisa i uzusa i nije sklona promjenama i novoj kodifikaciji; druga skupina jezikoslovaca su oni koji se pak zalažu za drugu krajnost, a to je potpuni deskriptivni pristup kodifikaciji; treća

skupina jezikoslovaca su oni koji su skloniji jednom srednjem putu koji se temelji na evolutivnim pomacima, na kojima se proces standardizacije i temelji, a ne na revolutivnim promjenama kakve zagovaraju neki od jezikoslovaca (Martinović 2008). Samardžija (1999: 333) također navodi tri koncepcije prozodijske norme: 1. tradicionalna koncepcija koja teži što je moguće manjim promjenama klasične novoštokavske norme 2. koncepcija koja zagovara preobrazbu prozodijske norme prema stanju u zapadnim novoštokavskim idiomima; 3. ona koja nastoji afirmirati značajke urbanih idioma, „prije svega zagrebačkoga“. Škarić (2006: 12 – 13) spominje tri glavne struje: „kriptojugoslaveni“, koji se zalažu za „hrvatskosrpski jezik“; „konzervativci“, koji smatraju da se standardni jezik već optimalno izgradio; te „revolucionarna struja“, koja hrvatski standardni idiom naziva hrvatskim jezikom jer smatraju da je zatečeni standard daleko od naravnoga optimuma. Brozović (2005: 124) navodi sljedeće grupacije odnosa naspram hrvatskoga standardnog naglašavanja: 1. prihvaćanje klasične Daničić-Maretićevske norme (bez ozbiljnih pristaša), 2. neodbacivanje tradicije, ali zamjena istočnoštokavskih osobina zapadnoštokavskima (tome je Brozović najskloniji), 3. prihvaćanje perifernoga hrvatskog dijalektnog zapadnoštokavskoga naglašavanja, isključivo ikavskoga (Vukušić), 4. prihvaćanje za normu gradskoga razgovornog naglašavanja (Škarić, Škavić, Varošanec-Škarić).

Suvremene se akcentološke koncepcije ne mogu baš strogo razdijeliti, među njima ipak postoje neka preklapanja, što samo dodatno svjedoči već dobro poznatoj kompleksnosti naglasne norme i pitanja koja su već dugo otvorena na tom području, a pitanje je i mogu li se ona ikada zatvoriti kao riješena, s obzirom na prirodu samog jezika kojeg je vječna promjena glavni pratilac. Neki od primjera preklapanja koncepcija, koji ukazuju na njihovu nestabilnost o kojoj će kasnije biti riječ, jest činjenica da se u nekim normativnim priručnicima mogu naći rješenja koja su kontradiktorna s njihovim opredjeljenjem. Na primjer, u naglasnome priručniku autora Vukušića, Zorčića i Grasselli-Vukušić, koji se inače uvrštavaju u „tradicionalniju“ koncepciju, javlja se i silazni naglasak unutar nepočetnog sloga, i to ne samo unutar složenica. Osim u tom priručniku, silazno naglašavanje nepočetnih slogova određenih riječi dopušta se i u Hrvatskome enciklopedijskome rječniku iz 2002. te u Silić-Pranjkovićevoj gramatici (prema Martinović 2008). O samom problemu nepočetnih silazno naglašanih slogova bit će riječi u dijelu koji slijedi, između još nekih zanimljivih naglasnih pojava koje su najčešće temom rasprava u hrvatskoj naglasnoj normativistici. Cilj prikaza odabrane naglasne problematike kroz „rešetku“ različitih autora koji su se njome bavili jest

nastojanje da se odvoji bitno od nebitnog u smislu razlučivanja što je relevantno za kritički prikaz nekih odabranih autora, a što se samo kroz povijest na različite načine ponavljalo bez konačnih rješenja. Osim toga, zanimljivo će biti vidjeti za što uopće ima smisla tražiti neka konačna rješenja i jesu li nam ona uopće potrebna da bi jezik ispunjavao svoje funkcije.

4.2. O distribuciji silaznih naglasaka

Jedno od općih pravila u hrvatskom standardnom naglašavanju jest i pravilo da silazni naglasci ne mogu stajati na nepočetnim slogovima riječi. Nije riječ o tome da u samom hrvatskom jeziku kao sustavu zaista postoji jedna opća nemogućnost za tu pojavu, jer u samom sustavu, u hrvatskom jeziku kao cjelini, ta je pojava vrlo prisutna. Međutim, kako smo, izabравši novoštokavske govore kao temelj svoga standarda, standard ograničili u morfologiji, sintaksi i u ostalim normativnim razinama, tako smo preuzeli i ograničenja u naglasnoj normi.

Ograničenje distribucije silaznih naglasaka nije oduvijek postojalo u novoštokavskim govorima, ono se razvilo s vremenom na sljedeći način: staroštokavska akcentuacija (iz koje su se razvili novoštokavski govori) imala je tri naglasaka: kratkosilazni, dugosilazni i akut. Akut je metatonirao i izjednačio se s dugosilaznim pa su naposljetku preostala samo dva silazna naglasaka. Pretpostavka je da su se ta dva naglasaka zatim postupno počela premještati za jedan slog naprijed i pri tome metatonirati u uzlazne naglaske, točnije u kratkouzlazni ako je prethodni slog i prije bio kratak, a u dugouzlazni ako je bio dug (Škarić 1987). Pri pomicanju naglasaka za dugim je slogom ostajala zanaglasna dužina, a prednaglasne dužine su se izgubile iz naglasnog sustava jer njihovo je mjesto zauzeo naglasak jednake kvantitete (dugouzlazni). Takvo pomicanje naglasaka naziva se oslabljenim pomicanjem jer naglasak prelazi naprijed samo jakošću, ali ne i tonom. Ta se metatonija uz metataksu mogla dogoditi iz težnje sloga da postane visok, što je započelo najprije prijelazom (akuta) u (dugosilazni), koji je akcentuaciji počeo davati osnovni, silazni intonacijski ton, što je, prema Mogušu (1971), označavalo težnju početka naglašenog vokala da postane intonacijski visok, a slog ispred naglasaka poslužio je kao zalet za tu visinu. Nakon tih promjena, silazni su naglasci preostali samo ondje gdje pomicanje nije bilo moguće, na početnim slogovima. To je novo distribucijsko pravilo, koje je nastajalo tijekom 15. stoljeća, zahvatilo sve govorne riječi, i one

osnovne samostalne riječi (*rūkà – rúka; djevôjka – djèvôjka*), i prefigirane tvorenice (*mâjka – pomâjka – pòmâjka; pîšëm – napîšëm – nàpîšëm*), i složenice (*mnògo + brôjan – mnògobrôjan – mnogobrôjan – mnogòbrôjan*) i naglasne riječi sastavljene od nesamostalne prislonjenice i jedne naglasno samostalne riječi (*kod tèbe – kòd tebe; iz kùće – iz kuće*) (Škarić 1987).

Budući da se u odnosu onoga što je propisano i onoga kako se taj propis u praksi i ostvaruje javljaju brojna razilaženja u kojima uporaba ne prati normu, tako je i u ovom slučaju. Tome je tako jer svi govornici svoj standardni idiom grade na jakim temeljima svog polaznog, organskog idioma, koji, u većini slučajeva nesvjesno, utječe na učenje i realizaciju standardnoga. Silazni naglasci na nepočestim slogovima samo su jedno od područja prelamanja u standardu, a i uzrokom brojnih rasprava koje još uvijek nisu rezultirale jedinstvenim smjernicama. Neki se jezikoslovci pitaju jesu li jedinstvena rješenja uopće nužna, no o tome će biti riječi kasnije.

Delaš navodi četiri skupine jezikoslovaca u odnosu na temu distribucije silaznih naglasaka: 1. skupina koja nije čee postojanje samog problema (Brozović), 2. skupina koja traži radikalne i instantne promjene u sustavu (Škarić, Škavić, Varošaneć-Škarić), 3. skupina koja teži očuvanju zapadnoštokavskog naglasnog sustava i zalaže se za ona pojednostavljena naglasnoga sustava koja ne ugrožavaju bit tog sustava – raspodjelna pravila prozodijskih sredstava u hrvatskome standardnom jeziku (autori Hrvatskog jezičnog savjetnika), 4. skupina koja je svjesna pojave silaznih naglasaka na nepočestim slogovima, smatra je rubnom, ali ne i zanemarivom, no misle da zakon o zabrani nepočestnog sloga djeluje (Vukušić) (Delaš 2003).

U kojim se slučajevima javljaju silazni naglasci na nepočestim slogovima? U pitanju su sklopovi proklitika s akcentogenim riječima od više od dvaju slogova¹ i samostalne riječi. Kategorije samostalnih riječi su stilističke riječi (koje Škarić ne obrađuje jer za ovu temu nisu zanimljive – markirane riječi „iz jezičnoga tkanja strše“, njihov je naglasak namjerno drugačiji, a usklici jeziku zapravo i ne pripadaju), složenice (prave složenice, superlativi pridjeva i priloga, kratice) i riječi u oblicima koje obilježava silazni naglasak (vokativ, genitiv množine i prezent). Osim toga, silazni se naglasci na nepočestim slogovima često javljaju i u posuđenicama, čija će problematika također biti prikazana u ovom dijelu.

Kad su u pitanju složenice, superlativi pridjeva i priloga te kratice, primjeri silaznih naglasaka na nepočestim slogovima postojali su i kod Karadžića (bogobòjāzan, očevìdnī, očigìlèdnī), Daničića (ranorānilac), Maretića (kojekùd, kojekād, kojekāko, jednodūšno), u Pravopisu iz 1960. (poljoprìvreda, samoòprava, ranorānilac), kod Babića (samoìspovijèst,

jugozâpad, samoizgrâdnja, samoödgój, samoöbrana, samospòznaja, superrâdNIK), ali i kod suvremenih govornika hrvatskoga standardnog jezika (brodovlâsNIK, istomišljenIK). Kod polusloženica postoje dva naglasaka, no teži se prestrojavanju dvonaglasnih jedinica složenica u jednonaglasne cjeline. Pri tome djeluju dvije silnice, od kojih je jedna novoštokavsko ritmičko pravilo koje silazne naglaske dopušta samo na prvom slogu. Pod utjecajem tog pravila prvi se naglasak složenica gubi, a drugi, ako je silazni, pomiče se za jedan slog naprijed i postaje kratkouzlazni (npr. istòmišljenIK, brodòvlasNIK, očigledan) ili neoslabljeno prelazi na prvi slog (öčevĭdan, öčiglēdan) ili metatonira u uzlazni (poljoprĭvreda). Takva rješenja Škarić smatra usiljenima jer ih standardolozi znaju preporučivati čak i onda kada se „jezik kao živi organizam tomu žestoko opire“ (Škarić 2006 [1987]: 67). Druga silnica koju Škarić navodi je suprotna, a to je zadržavanje istog naglasaka na istom slogu, a njezina je težnja „okameniti silazne naglaske unutar brojnih složenih riječi“ (Isto: 67). Jasno je da Škarić pravila naglasnog sustava ne smatra jedinom i uvijek vladajućom jezičnom silom. Predlaže nekoliko kompromisnih rješenja, ali nijedno od njih ne smatra prihvatljivim. Kratice se pak, one koje se izgovaraju imenovanjem slova (SRH – eserhâ, SAD – esadê), izgovaraju sa silaznim naglascima na posljednjem slogu, kao i njihove tvorenice (esadëov, eserhâov). Druga rješenja, navodi Škarić, jezični osjećaj odbacuje. One kratice koje se ne izgovaraju imenovanjem slova izgovaraju se u skladu s glavnim pravilima našeg naglašavanja (Isto: 68, 69).

Riječi u oblicima koje obilježava silazni naglasak također su važna tema u okviru problematike distribucije silaznih naglasaka, posebno zbog toga što u ovom slučaju dolazi do sukoba između težnji jezika kao standarda i onoga što je u samoj biti jezika kao sustava. U ovom se slučaju metatonija događa u suprotnom smjeru, uzlazni naglasak metatonira u silazne, u vokativu jednine, genitivu množine i prezentu. U vokativu jednine imenica uzlazni naglasci redovito metatoniraju u silazne (žèna – žèno, vòjnik – vòjniče). U riječima u kojima je u nominativu uzlazan naglasak na pretposljednem slogu (pomòcNIK, gospòdâr), Škarić navodi nekoliko mogućnosti za vokativni naglasak: 1. kao i u nominativu (pomòcNĭče, gospòdârĭ), 2. metatonija u silazni sa zadržavanjem mjesta (pomòcNĭče, gospòdârĭ), 3. oslabljeno pomicanje za slog naprijed (pòmoćNĭče, gòspodârĭ), 4. recesija u čelni, brzi naglasak (pòmoćNĭče, gòspodârĭ). Prva mogućnost može se često čuti u govoru, što Škarić objašnjava čvrstom sponom koja u jeziku postoji između nominativa i vokativa, koji su često i morfemski jednaki. Takvo rješenje u nekim slučajevima preporučuje i klasična norma. Druga

je mogućnost u sukobu s načelom o neprihvatanju silaznih naglasaka na nepočetnim slogovima, koje Škarić smatra pretjerano nepopustljivim: „više je nego očito jer se i s najboljim osjećajem za jezik duže riječi, a osobito složenice, u vokativu normalno govore sa silaznim naglaskom na preposljednjem slogu: Banjalūko, lokomotīvo, pogorjēlče, bogoslōvče, brodolōmče, poljodjēlče i sl.“ (Isto: 69). Treća mogućnost uobičajeno je i najčešće rješenje koje proizlazi iz distribucijskih ograničenja silaznog naglasaka, a četvrtu mogućnost standardolozi odlučno propisuju jer u skladu je s klasičnom, Daničićevom normom, iako se suvremena hrvatska naglasna norma ponešto s vremenom i udaljila od tipične „klasične“ norme, no jasno je da, budući da norma nije „reformirana“, još uvijek postoje i takve tendencije. Imajući na umu te mogućnosti naglašavanja, a posebno one mogućnosti koje se „preporučuju“ od strane normativaca, Škarić govori o tome kako „osjećaj jezične pravilnosti i njegove višestruke sustavnosti odbacuje kao umjetno, jeziku nesvojstveno generaliziranje samo jednog načela, dok u svom drugom radu, govoreći o standardnom idiomu, govori o njegovoj normiranosti i o oblicima koji se „ne mogu kontrolirati „uhom“ ili „jezičnim osjećajem“, već poznavanjem norma ili načela koji motiviraju izbor njegovih oblika“ (Škarić 1977: 34). Također i: „Ovjera njegovih ispravnih rečenica u načelu nije moguća od autohtona govornika već od njegovih poznavalaca, lektora na primjer“ (Isto: 34). Na temelju rezultata ispitivanja provedenih na 66 studenata fonetike i logopedije (približno jednak omjer štokavaca i neštokavaca) zaključuje da je silazni naglasak u vokativu riječi štokavskom jeziku endogen. Nije sasvim sigurno da je taj broj ispitanika dovoljan za donošenje bilo kakvih konačnih zaključaka, ali zanimljivo je uzeti u obzir mogućnosti/vjerojatnosti koje otvara. Problem je u tome što postoji mnogo takvih mogućnosti i objašnjenja, ali ne može se sa sigurnošću tvrditi bilo što bez nekih ozbiljnijih dokaza, a posebno kad su ispitanicima studenti koji svoj jezik tek izgrađuju i kod većine još uvijek nije u potpunosti prisutna stabilna svijest o vlastitu govoru, budući da još uvijek izgrađuju i vlastiti identitet kao sudionici kulturnog života u kojem se teže realizirati kao kompetentni govornici.

I u genitivu množine, kao i u vokativu, postoji vrlo snažna težnja za zadržavanjem morfološkog znaka, a to je genitivna silaznost koja nastaje metatoniranjem prvotnog uzlaznog naglasaka. Kad su u pitanju riječi s uzlaznim naglaskom na preposljednjem slogu u genitivu množine s nepostojanim *a* nakon kojeg slijede još dva sloga, to je pravilo uspostavljeno i za standardni izgovor. Tako je i u grupi riječi koje u nominativu množine imaju kratkouzlazni na trećem slogu od kraja, a u genitivu množine metatoniraju ga u uzlazni (sēljani – sēljānā,

bùbrezi – bùbrēgā). Međutim, problem nastaje u slučaju kada ispred nominativnog uzlaznog naglasaka postoji još slogova pa uslijed metatonije silazni naglasci ostaju na nepočetnim slogovima (Dalmatīnac – Dalmatīnaca, palačīnka – palačīnaka, božānstvo – božānstava). U tom je slučaju, slijedom pravila o distribuciji silaznih naglasaka, propis odlučan u provođenju tih ograničenja na tri načina: 1. zadržavanje uzlaznog naglasaka (Dalmatīnaca, palačīnaka, božānstava), za što se neki stručnjaci svesrdno zalažu (npr. Vukušić), a jedino opravdanje za to može biti ustaljenje mjesta naglasaka. Budući da se ni zaključci I. Škarića, doneseni na temelju istraživanja od 66 ispitanika, ne mogu bez rezerve uzeti u obzir, još su manje ozbiljni zaključci Vukušića, koji ih donosi na temelju istraživanja provedenih na samo šest ispitanika, od kojih je jedan i on sam. Prema tome, njegove zaključke da bi „kao normu trebalo prihvatiti uzlaznu intonaciju“ (Vukušić 1976: 112 – 113), na temelju toga što *jedan* od tih šest ispitanika govori uzlazni naglasak u genitivu množine, također treba uzeti s rezervom.

Druga je mogućnost da silazni naglasak metatonira u kratkouzlazni uz metataksu (Dalmatīnācā, palāčīnākā, bōžānstāvā), uslijed čega ostaju dvije, a u nekim slučajevima čak i tri zanaglasne dužine. Klasična norma tu mogućnost jedinu i priznaje. Škarić i u ovom slučaju naglašava postojanje unutarnjih jezičnih sila koje se tomu protive: 1. tim bi imenicama taj oblik postao jedinim s pomaknutim naglaskom, 2. otpor naglasnog sustava prema preskakivanju silaznih naglasaka kada za sobom ostavljaju više od dva nenaglašena (a pogotovo duga) sloga, 3. sustavna silaznost kao morfemski znak za genitiv množine kod takvih imenica. Nasuprot tim, brojnijim, unutarnjim jezičnim silama, stoji jedna jezična sila koja te činjenice ne priznaje kao standardne, ali koja isto tako „i nije, vidjeli smo, sasvim nepopustljiva ni u standardnom jeziku ni u govorima na koje se on najviše oslanja“ (Škarić 1987: 70). Zaključak je dakle da iako u našem klasičnom standardnom jeziku silazni naglasci teže premjestiti se naprijed, u slučajevima kad se nađu na nepočetnim slogovima, ta je unutarjezična težnja u nekim slučajevima nadjačana nekim drugim unutarjezičnim težnjama. Škarić govori o nasilnom „usustavljanju“ tih iznimaka koje pojedini standardolozi nastoje provesti po svaku cijenu.

Problematično pitanje distribucije silaznih naglasaka javlja se i kad je u pitanju naglašavanje posuđenica jer se u uporabnoj normi nailazi na velik broj primjera koji se naglašavaju suprotno pravilima propisane standardne norme. Većina posuđenica koje ulaze u naš jezik sa sobom donose i svoj naglasak, „koji je najčešće dinamički i na bilo kojem slogu u riječi“ (Škarić, Škavić, Varošaneć-Škarić 2006 [1996]: 77). To je pitanje potrebno riješiti, ali

sve do sada nije se postigla suglasnost jezikoslovaca o toj temi. Sredinom devedesetih godina 20. stoljeća nastala je burna rasprava o naglašavanju posuđenica u hrvatskome jeziku, koja je potaknuta člankom Ive Škarića, Đurđe Škavić i Gordane Varošane-Škarić *Kako se naglašavaju posuđenice*. U tom članku autori navode četiri opcije naglašavanja posuđenica: 1. prebacivanje naglasaka na prethodni slog i metatonija u uzlazni (geòdēzija), 2. prebacivanje naglasaka na početak riječi u brzi, čelni naglasak (gèodēzija), 3. Naglasak ostaje na izvornom slogu, ako taj nije posljednji, i metatonira u uzlazni (geodézija), 4. „odškrinuta“ mogućnost – naglasak ostaje na izvornom slogu kao silazni (geodēzija). Jasno je da klasična, propisana norma predlaže prvo rješenje jer je metatonija preko metatakse u temelju novoštokavske prozodije riječi. Međutim, autori se zalažu za 4. Rješenje. Polazište autora je da „posuđenice jesu posuđenice i da im naglasno normiranje mora označiti taj status“ (Isto: 77). Ne žele da posuđenice postanu usvojenicama (što je općenito nastojanje hrvatske standardologije i purističke jezične politike) i zato smatraju važnim da u sebi nose prozodijski trag jezika iz kojeg dolaze, ali da budu u skladu s govorom na hrvatskome. Prvo rješenje smatraju lošim jer je metatonija uz metataksu u slučajevima silaznog naglasaka na nepočetnom slogu pravilo koje se primjenjuje u hrvatskome jeziku i samim je time oznaka riječi koje su se u našem jeziku već udomaćile, postale usvojenicama. Kad bi se isto to pravilo primijenilo i na posuđenice, to bi pridonijelo njihovom „udomaćivanju“, što nije poželjno. To je ujedno i argument za njihov prijedlog četvrte mogućnosti. Ivan Lupić (2001) taj argument smatra proturječnim s još jednom njihovom tvrdnjom, a to je da je silazna intonacija nepočetnog sloga normalna i bitna značajka hrvatske standardne akcentuacije: „želi li se brza asimilacija, naglasak će se posuđenice normirati prema glavnini sustava, a želi li se da se posuđenica što prije vrati tamo odakle je posuđena kad se za nju pronade dobra zamjena, onda je bolje ne pomagati njezinoj asimilaciji pretjeranim usustavljivanjem“ (Isto). Dakle, autori tvrde da je najbolje rješenje nepromijenjeni naglasak, dakle silazni na nepočetnom slogu, a ujedno govore o tome da je pojava silaznih naglasaka na nepočetnim slogovima postojeća činjenica unutar samih novoštokavskih govora. O pravilu koje ne dopušta silazne naglaske na nepočetnim slogovima kažu: „Pravilo po kojem nema silaznog naglasaka na nepočetnim slogovima, uključujući posljednji u riječi, više je mnemotehnički obrazac kojim se poučava jedan distribucijski fenomen nego što bi to bio živi jezični nagon“ (Škarić, Škavić, Varošane-Škarić 2006 [1996]: 80). O tom distribucijskom pravilu govore kao o jezičnom zakonu koji je bio aktivan u 15. stoljeću i prestao djelovati kad je obuhvatio sve jezične pojave, a sve što je u jezik ušlo

kasnije (nove složenice, mnoge posuđenice i brojne kombinacije s proklitikama) nije više pod pritiskom tog zakona osim analogijom, tj. „zbog jezičnog nerazabiranja ili iz standardološke zablude“ (Škarić, Škavić, Varošanec-Škarić 2006 [1996]: 80). S time da silazni ton na nepočetnim slogovima zaista jest činjenica hrvatskog standarda slažu se Lupić (2001) i Delaš (2003): „silazni ton u nepočetnom slogu činjenica je hrvatskog standardnog naglasnog sustava, pa bivao on ne znam koliko istočni ili zapadni, maretićevski ili vukušićevski, i ne znam koliko novoštokavski“ (Lupić 2001: 120); „Zasada nema racionalnih razloga da se hrvatski govorni standard odrekne svoje novoštokavske potke, tj. četveronaglasnog sustava, ali hrvatskomu standardnojezičnomu naglašavanju temeljem ne mogu biti najprogresivniji govori štokavskog dijalekta pa se pojava silaznih naglasaka na nepočetnim slogovima može objasniti ne samo vanjskim pritiskom jezičnog posuđivanja i utjecajem ostalih dvaju hrvatskih narječja (čakavskoga i kajkavskoga), nego i unutarnjim razvojem novoštokavskoga naglasnog sustava“ (Delaš 2003: 98). Nameće se pitanje koji je kriterij prisutan pri ocjenjivanju činjenice silaznih naglasaka na nepočetnim slogovima kao dijelom hrvatske standardne naglasne norme ili ne. Tu opet iskrsava dioba jezika na pismo i govor kao moguća distinkcija, u smislu da je u normativnim priručnicima prisutno jedno, a u govornom ostvarenju naglasne norme drugo. Međutim, čak i u pisanoj normi nalazimo silazni ton na nepočetnim slogovima, što je već i spominjano na početku ovog dijela rada. Dakle, ako silazni naglasak na nepočetnim slogovima čujemo u govornom ostvarenju kompetentnih, obrazovanih govornika u situacijama u kojima je neutralan standardni govor poželjan, a nalazimo ga i u normativnim priručnicima kao mogućnost, onda je on svakako činjenicom hrvatskog standardnog jezika.

Pitajući se kako pristupiti inačicama, koje proglasiti pravilnima a koje nepravilnima, Delaš navodi načela standardnojezične ispravnosti, pritom ističući načelo sustavnosti kao najviše normativno načelo u slučaju prozodije, što znači da se „normativnom može proglasiti samo ona naglasna inačica koja je usklađena sa sustavom“ (Delaš 2003: 97). Pomoćnim standardološkim kriterijem smatra se kriterij proširenosti (kako se obično govori), no ono dolazi samo pri izboru od onih ponuđenih inačica koje su podjednako dobre prema kriteriju sustavnosti. Međutim, u standardnoj govornoj praksi redovito se javljaju odstupanja od toga sustava i ona su normalna jer zadanoj maksimalnoj normi možemo samo težiti, ali nikada je ne možemo realizirati u apsolutnom dosegu (Delaš 2003). Škarić, Škavić i Varošanec-Škarić smatraju da se na posuđenice ne moraju odnositi ona jezična pravila koja su djelovala u prošlosti jezika ako se one u jeziku ponašaju kao nove riječi, koje još nisu postale

usvojenicama. Zaključuju da bi se za te riječi mogao kodificirati i silazni naglasak na nepočetnim slogovima „ako suvremeni jezični osjećaj upravo tako traži.“ (Škarić, Škavić, Varošaneć-Škarić 2006 [1996]: 84). Osim toga, smatraju da svi govornici, i štokavci i neštokavci, moraju ravnopravno djelovati pri oblikovanju standarda, s obzirom na jednu od važnih karakteristika standardnoga jezika – nadregionalnost. (Škarić, Škavić, Varošaneć-Škarić 2006 [1996]). Delaš se pita, zaključujući problematiku silaznih naglasaka, koji je na kraju status silazno naglašanih riječi na nepočetnim slogovima, jesu li one nenormalne u hrvatskome standardnom jeziku i za njih se ne može pronaći valjana argumentacija ili je silazno naglašavanje nepočetnih slogova unutarne svojstvo hrvatskoga standardnog jezika koje treba samo dobro dimenzionirati i metodološki ispravno postaviti (Delaš 2003).

Činjenica je da u uporabnoj naglasnoj normi postoji pojava silaznih naglasaka na nepočetnim slogovima, a to što rječnici ne donose takve primjere u mjeri u kojoj ih nalazimo u govornom ostvarenju ne umanjuje važnost te činjenice. Normativni priručnici obično služe kao uzor kojemu težimo, i u toj težnji postoje neke interferencije polaznog idioma sa standardnim i te su interferencije nesvjesne, za razliku od standardnog jezika koji svjesno i kontroliramo i učimo i kojega smo svjesniji u uporabi. Potrebno je uložiti znatan trud da bi se savladao standardni jezik, posebno ako nam organski idiom nije štokavski, a da bi pojedinac uopće bio spreman uložiti toliki trud mora biti motiviran. Postavlja se pitanje koliko je jedan govornik hrvatskoga jezika uopće motiviran za to i od čega se sastoji ta motivacija? Koliko kvalitetne uvjete uopće pojedinac ima za takav osobni projekt? Obrazovni proces, počevši od vrtića, preko osnovne i srednje škole a zatim i akademskog obrazovanja, temelj je projekta učenja/savladavanja standardnoga idioma, a već je na početku ovog rada pružen prikaz u kvalitetu našeg obrazovnog sustava kad je učenje standarda u pitanju. Uvjeti nisu dovoljno dobri, ne pridaje se dovoljno pažnje samoj praktičnoj strani jezika, njegovoj realizaciji u fenomenu komunikacije, a upravo je to iskustvo vrlo važno da bi pojedinci najprije osvijestili svoj govor, da bi svjesno učili a zatim i sa sigurnošću i samopouzdanjem primjenjivali naučeno. Sama idejna osnova učenja standardnog jezika nije dovoljno kvalitetna, jer ne pruža dobru podlogu na kojoj bi se standard mogao s većom ili manjom lakoćom izgraditi. Škarić u svom radu *Pledoaje za govor organski i govor standardni* (1977) pregledno obrađuje upravo tu problematiku kojom se ukazuje na važnost odnosa organskog i standardnog idioma. Standardni je idiom „podosta nespontan, svjesno kontroliran s razrađenom metajezikom sviješću... Budući da je normiran, njegovi se oblici uglavnom ne mogu kontrolirati „uhom“ ili

„jezičnim osjećajem“, već poznavanjem norma ili načela koji motiviraju izbor njegovih oblika“ (Škarić 1977: 34). Osim toga, standard služi ne za prepoznavanje iz kojeg su kraja ljudi, „nego kojim jezikom govore i kolikog su stupnja kultiviranosti“ (Isto: 35). Uvjeti za učenje standarda, dakle, nisu zadovoljavajući. Sljedeće je pitanje motiviranost. Kad je riječ o motiviranosti za učenje standardnoga jezika, javlja se pitanje o njegovoj prestižnosti ili neprestižnosti, o kojoj su pisali mnogi autori, na primjer Kalogjera i Mićanović. Prestiž je, napominje Mićanović (2006), povezan sa socijalnim ugledom i uvažavanjem (onim uvažavanjem koje je posljedica procjene drugoga), a prestižnost jezika proizlazi iz pretpostavke da je vladanje standardom sastavni dio visokog stupnja obrazovanja. Pitanje o tome zašto se netko ne pridržava standardne akcentuacije Mićanović izravno povezuje s pitanjem prestižnosti. Standardni se akcent povezuje s višim statusom i kompetencijom (Edwards 1985, prema Mićanović 2006) te pruža poslovne, društvene i kulturne mogućnosti (Bartsch 1985, prema Mićanović 2006). Govoreći o hrvatskoj jezičnoj situaciji, s naglaskom na akcentologiju, ističe problematičnu prestižnost standarda, o kojoj su pisali Škarić (1980-1981), Kalogjera (1985, prema Mićanović 2006), Brozović (2001) i Pranjković (2001). Škarić govori o problematičnoj percepciji standardnog izgovora kao „seljačkog“, nekultiviranog, a pridružuje mu se i Brozović: „Mnogi okrivljuju ljude iz novoštokavskih krajeva da unose seljačke, folklorne, gorštačke, neeuropske, dinarske i slične naglaske u hrvatski standardni jezik“ (Brozović 2001: 5) – obojica; Kalogjera i Pranjković primjećuju da štokavski, odnosno klasična maretičevska akcentuacija, ne uživa socijalni prestiž u Zagrebu, već ga ima samo među lingvistima, dok je većini govornika hrvatskoga standardnog jezika ta akcentuacija strana. Budući da glavni uvjeti implementacije standarda nisu zadovoljeni, u hrvatskoj jezičnoj situaciji, posebno na području naglasne norme, dolazi do problema. Mićanović (2006) međutim smatra da do sukoba između standarda i nestandarda dolazi tek onda „kada se dotada nestandardne oblike želi promovirati u standardne“ (Mićanović 2006: 104), pri čemu je glavni problem ne u tome što govornik nije sposoban razlikovati standardne od nestandardnih oblika, već u tome što on „svjesno ne želi poštovati kodificiranu normu i u situacijama koje iziskuju upotrebu standarda upotrebljava nekodificirane oblike kao da su (ili bi to trebali postati) neutralni i općeprihvaćeni“ (Mićanović 2006: 105). To je također povezano s problemom stavova o jeziku, odnosno s već spomenutim pitanjem (ne)prestiznosti hrvatske kodificirane prozodije. Problem primjećuje i Kalogjera: „Naime, neštoštokavci u prvom redu, a i neki štokavci, ostaju toliko odani svojim lokalnim govorima i regionalnim koine ili

interdijalektima da svaki čas probivaju oklop, po znalcima sačinjenih, propisa, tamo gdje bi tvorci norme htjeli čuti ili vidjeti svoj ideal“ (Kalogjera 1998: 241).

Dakle, hrvatski naglasni sustav je definiran, upotreba je opisana koliko je opisana, a dovoljno da bi se dobila ipak neka slika o tome kakvo je stanje u govornoj upotrebi, svjesni smo problema koji postoje, koji otežavaju. Ako se i želi nešto učiniti, onda treba ili mijenjati normu ili mijenjati način implementacije norme, koji očito ne funkcionira. A ako se ne želi mijenjati, i to je u redu, jer u skladu s prirodom jezika, i njegova je dinamika promjenjiva. Već se postavilo pitanje: treba li uporaba pratiti propis ili propis treba pratiti uzus. Zašto naglasnu normu, koja se ionako opire strogoj standardizaciji, svoditi samo na strogi skup pravila koja se u uporabi ionako zaobilaze i ostvaruju nekim svojim tijekom. Naglasna norma kao da je dio jezika koji živi nekim svojim životom, neovisnim o onome koji mu nameću standardolozi, koji nastoje kontrolirati ono što kontroli izmiče. I koliko god da se rasprava izrodilo iz te potrebe za kontrolom, jezik će nastaviti živjeti tim svojim životom koji teče slobodno, a ipak u nekim postavljenim granicama koje ne narušavaju njegov prirodni tijek i razvoj.

4.3. Odstupanja od norme (medijski primjeri)

U većini se istraživanja hrvatske naglasne norme govori s jedne strane o klasičnoj, novoštokavskoj, propisanoj normi, a s druge strane se govori o realizaciji te norme, o uporabnoj normi, u onom njezinom dijelu „koji bi trebao funkcionirati upravo kao općeobvezatni, neutralni, referencijalni tip standardnoga jezika (u prilikama gdje je on poželjan – mediji, javni istupi, pedagoška praksa)“ (Delaš 2003: 97). Sociolingvistička istraživanja pokazuju kako u komunikacijskoj praksi postoji bitna razlika između standardne prozodije koja je propisana u jezičnim priručnicima i onoga kako ljudi, nastojeći govoriti standardom, doista govore. Budući da je upravo govor u elektroničkim medijima javan i podvrgnut stalnoj kritici i jezikoslovaca i slušateljstva, upravo je to zanimljivo područje za ispitivanje realnog stanja, za provjeru uspješnosti (ili načina?) realizacije standardnoga jezika. Ako uzmemo u obzir to da su gledatelji izloženi različitim govornim ostvarenjima novinara, voditelja, spikera, i drugih javnih govornika (političara, profesora...) na televiziji, te da naglasnu normu uče pretežito slušanjem, a ne iščitavanjem priručnika, jasno je da je njihov

posao odgovoran u tom smislu da utječe ne samo na doživljaj onoga što bi trebao biti standardni izgovor, već i na govor cijele Hrvatske. Od ljudi koji govore na televiziji očekuje se da su kompetentni govornici, ortoepski školovani, da je njihov govor alokalan. O tome da govor na Hrvatskoj radio-televiziji bude reprezentativan, a njegovi govornici kompetentni, brine se Služba za jezik i govor u Zagrebu, ali i u TV-centrima HRT-a diljem zemlje (Osijek, Bjelovar, Pula, Split). RTL-televizija i Nova-TV nemaju takvu službu. Podaci dobiveni proučavanjima govorne prakse u medijima korisni su baš zbog toga što bi ti govornici trebali težiti savršenstvu i biti vrhunski, trebali bi biti uzorima. Ako govornici u medijima ne mogu ostvariti zavidnu razinu govorne kompetencije, kako onda uopće možemo očekivati išta slično na razini cijele Hrvatske.

Delaš je (2003) tijekom mjeseca kolovoza 2000. godine pratila govor govornih profesionalaca u informativnim serijama hrvatske televizije – *Hrvatska danas*, *Panorama*, *Dnevnik* – koje karakterizira izravno uključivanje i emitiranje priloga iz osam različitih TV-centara. Bilježena su odstupanja od norme u odnosu na ograničenje distribucije silaznih naglasaka u pet kategorija: 1. sklopovi prednaglasnica s naglasnicama, 2. složenice, 3. oblici koji metatoniraju uzlazne naglaske u silazne (G mn. i prezent), 4. posuđenice, 5. vlastita imena. Ti će rezultati ovdje biti ukratko prikazani u kategorijama o kojima je već bilo riječi ranije. Kad je u pitanju prenošenje naglasaka s dužih toničkih riječi (trosložnih i višesložnih) na prednaglasnicu, rezultati nisu neobični i samo potvrđuju stanje koje je u uporabnoj normi već uočeno. U govoru spikera i novinara uopće ne dolazi do prenošenja, a težnja neprenošenja naglasaka postoji čak i kod kraćih toničkih riječi, a pogotovo kad je u pitanju novije štokavsko, oslabljeno prenošenje. To je u najvećoj mjeri prisutno u TV-centrima Zagreb, Rijeka i Varaždin, gdje do pomicanja ne dolazi čak ni ondje gdje je to u kodificiranoj normi obavezno (u izgovornoj cjelini koju čine čestica *ne* i glagol, npr. *ne vidim*, *ne rade*, *ne štrajkaju*). U pomicanju naglasaka na prednaglasnicu dosljedniji su govornici TV-centara Zadar, Split i Dubrovnik, za koje je izostajanje takvog pomicanja naglasaka rubna pojava.

U naglašavanju složenica zapažaju se ujednačene naglasne tendencije svih istraživanih TV-centara HRT-a: osporavanje opće prednosti sporog naglasaka (kratkouzlaznog) na spojniku i izrazito širenje brzog čelnog naglasaka (*višesložan*, *očigledan*, *životopis*, *suncokret*...), dok se nešto više složenica naglašanih na spojniku može čuti kod govornika dalmatinskih TV-centara i TV-centra Dubrovnik. Brojne se složenice naglašavaju silaznim naglascima na drugom dijelu (*poljoprivreda*, *jugozápad*, *brodòvlāsnik*, *samopòsluga*). Rezultati pokazuju da se

naglasni uzorci preporučivani u rječnicima (metatoniranje silaznog naglasaka drugog dijela složenice u uzlazni) u praksi ne ostvaruju ili se ostvaruju rijetko, što znači da je takvo naglašavanje vjerojatno značajka govora samo onih pojedinaca koji ga imaju u svome polaznom govoru (u istraživanju to pravilo u svom govoru provode samo spikeri riječke regije). Propisivanje dugouzlaznoga naglasaka ima osnove u govornoj praksi, u primjerima poput *jugozápad, protunápad* (drugi se član takvih složenica samostalno ostvaruje i silaznom i uzlaznom intonacijom: *západ i západ, nápad i nápad*; ono što prevladava u govornoj praksi su silazni naglasaci). Čelni pak naglasak, koji se preporučuje u nekim složenicama (*brödovlāsniĳ, zemljorādniĳ*), u govoru profesionalnih medijskih djelatnika nema uporišta.

Kad je u pitanju genitivni naglasak, o kojemu je također već bilo riječi, preciznije genitiv množine višesložnih imenica muškog i srednjeg roda koje imaju dugouzlazni naglasak na predzadnjem slogu i nepostojano a, najčešće se ostvaruje naglasni uzorak s neprenesenim i nepreinačenim naglaskom (*domaćinstvo – domaćinstāvā, sezónac – sezónācā*), koji nije u skladu s preporukama kodificirane norme. Govornici iz TV-centra Dubrovnik pak ostvaruju onaj pomaknuta naglasak (*domaćinstvo – domaćinstāvā, sezónac – sezónācā*), koji kodificirana norma prvi i preporučuje, a govornici TV-centara Split i Zadar ostvaruju dubletno oba naglasna uzorka. I u ovom slučaju TV-centar Rijeka je izuzetak, jer u svom govornom ostvarenju ima uzorak *vatrogásac – vatrogásācā, sezónac – sezónācā*.

Odstupanja koja se smatraju i najtežim pogreškama javljaju se u naglašavanju glagolskih oblika: osim neprenošenja silaznih naglasaka, što i nije neobična pojava u govornom ostvarenju, postoji i neutralizacija zanaglasnih duljina i razlike između kratkosilaznog i kratkouzlaznog naglasaka (čime se četveronaglasni sustav svodi na tronaglasni). Najveće šarenilo postoji u naglašavanju posuđenica: TV-centri u Dalmaciji dosljedni su u novoštokavskom prenošenju naglasaka, središnji centar u Zagrebu te centri Rijeka i Varaždin uglavnom zadržavaju originalan naglasak posuđenica, a na trećem području, koje čine Osijek i Bjelovar, nailazi se na sve prijelaze, od naglasnih obrazaca zagrebačkog centra pa sve do standardnoštokavske akcentuacije. Velik otklon od norme uočava se i u naglašavanju vlastitih imena: *Šarinić – Šārinić, Pribanić – Pribanić; Antōnija – Āntōnija, Horācije – Hōrācije; Cukōn, Budžōn...* Na temelju rezultata, Delaš dijeli analizirane TV-centre prema distribuciji silaznih naglasaka (kao najvažnijoj temi u hrvatskoj akcentološkoj problematici ili barem kao onoj o kojoj se najviše govori) na tri velike zone: 1. *mediteransku*, koja novoštokavsko pravilo o prenošenju naglasaka provodi u velikoj mjeri (što

kao posljedicu ima i pojavu hiperštokavizama), 2. *kontinentalna zapadna zona*, u kojoj se silazni naglasak ostvaruje na bilo kojem slogu u riječi (najviše silaznih naglasaka na nepočetnim slogovima ima u složenicama i posuđenicama), 3. *kontinentalna istočna*, koja označava prijelaz između štokavštine zapadnog dijela kodificirane standardnojezične štokavštine. Osim toga, zaključuje i to da je na hrvatskoj državnoj televiziji standard rijetko u upotrebi i da se upotrebljava govoreni supstandardni jezik koji, međutim, nije jedinstven (Delaš 2003). A nije jedinstven jer je rezultat prirodnog i vrlo složenog procesa međudjelovanja lokalnih naglasnih osobina sa standardnom naglasnom normom.

Je li uopće moguće postići jedinstveni naglasni sustav? Nije lako usustaviti ga niti u pisanom obliku, postići suglasnost u normativnim priručnicima, kako se onda može očekivati usklađenost u govornom ostvarenju različitih dijelova hrvatske uslijed interferencije brojnih elemenata koji sudjeluju u jeziku i njegovu govornu ostvarenju. Prema naglasnim se kriterijima govori da oni na Hrvatskoj televiziji „ne znaju govoriti“: „Trebalo reći da su stručnjaci fonetičari tolerantniji prema naglasnim pogreškama, premda upravo oni intenzivno rade na televiziji baš na ispravljanju naglasaka. Tolerantniji su zato jer znaju koliko je organski prozodijski temelj otporan, a taj je organski prozodijski sustav u tri naša najveća grada – Zagrebu, Splitu i Rijeci – znatno različit od standardnoga“ (Škarić, Varošaneć-Škarić 1994: 7).

Neka prijašnja istraživanja jezikoslovaca također su se bavila pitanjem naglasaka u medijima (u elektroničkim glasilima), i zanimljivo je s jednim odmakom vidjeti njihove rezultate i zapažanja. Prvo je istraživanje proveo Ljudevit Jonke, davne 1956. godine, a započinje ga riječima: „U posljednje vrijeme doista se često čuju tužbe na jezik zagrebačke Radio-stanice... Kad se čovjek potanje zainteresira, o čemu se radi, tada sazna, da se slušaoci zagrebačkog radija tuže na pretjeranu upotrebu tuđih riječi, na nepoznate fraze, ali najvećma ipak na sasvim neobičan akcent, koji se u novije vrijeme čuje od zagrebačkih spikera. Tom se mišljenju pridružuju i neki jezični stručnjaci jer drže da se takvi naglasci nameću zajednici.“ (Jonke 1956: 129). Međutim, u to vrijeme i nije pridana neka velika važnost prosvjedima slušatelja i pojedinih hrvatskih jezikoslovaca jer većina se jezikoslovaca i dalje opredjeljuje za tadašnju kodificiranu naglasnu normu. Ta se naglasna norma ipak ponešto razlikuje od današnje, jer neki se pomak ipak dogodio, i to u vidu prilagođavanja propisa zapadnoj novoštokavštini, ali odnos onoga što je propisano i onoga kako se govori u praksi i dalje je jednak ondašnjemu – neki od jezikoslovaca prosvjeduju i smatraju da bi propis trebalo

mijenjati, dok drugi žestoko brane propis kao ono u što se ne smije zadirati. Razlika je u tome što su ondašnji spikeri bili dobri govoritelji „pravilne novoštokavske akcentuacije“ (Jonke 1956: 133) – možda zbog toga što je ondašnji kriterij velikih govornih medija bio taj da su samo rođeni novoštokavci mogli biti spikerima (usporedi Škarić, Varošaneć-Škarić 1996). Nakon dvadeset godina, kako su zabilježili Ivo Pranjković i Nives Opačić 1978. godine, situacija se mijenja – spikeri (reporteri, voditelji, urednici) u svom govoru ne poštuju naglasnu normu standardnog jezika (Škavić 1994: 71 – Odnos hrvatskoga jezikoslovlja prema naglascima u javnim glasilima). Pranjković već tada ustanovljuje da govornici ne samo što silazni naglasak ostvaruju u zadnjem slogu, nego ga ostvaruju i na unutarnjim slogovima, o čemu piše i u svom već spomenutom novijem članku iz 2001. godine *Za demokratizaciju hrvatske ortoepske norme*. Osim distribucije silaznosti na nepočetnom slogu, javlja se i neprenošenje naglasaka na proklitiku. Škavić kod Pranjkovića zamjećuje nedosljednost u terminologiji, zbog koje nije jasno na što se misli kad se govori o standardnom, misli li se na propis ili na uporabu, a autor se uz to odlučuje najprije za jedno rješenje a zatim za drugo, nije jasno čemu se priklanja, no u to je vrijeme bilo doista teško reći što pripada uporabi a što propisu jer uporabna je norma bila nedovoljno istražena (Škavić 1994: 72).

Škavić u svom članku zaključuje nešto vrlo zanimljivo, a to je da „dobri govoritelji nastoje korespondirati sa slušateljstvom, koje, opet, želi prepoznati govor u elektroničkim glasilima kao svoj govor, želi se s njime identificirati, a to znači da očekuje da govoritelji govore spontano zajednički im materinski jezik. To pretpostavlja opiranje donedavnoj kodificiranoj naglasnoj normi...“ (Škavić 1994: 72 – 73). Jezične su varijacije društveni fenomen, u njima se odražava dinamika društvenih odnosa i identiteta: „Iskorištavamo jezične varijacije da bismo poslali niz poruka o sebi i o načinu na koji se smještamo u svijet u kojemu živimo. Socijalni identitet tek započinje s pitanjima zemljopisa, spola i dobi, a u skrivenom životu jezika posebno pak mjesto pripada akcentu“ (Lippi-Green 1997, prema Mićanović 2006: 1). Pletikos zaključuje da su mnogi naglasci postali prihvaćeni, ali ne i kodificirani: „Napravimo li razliku između termina potvrđenoga (ono što je izgovoreno) i ovjerenoga (ono što je u jeziku ispravno) prema Katičiću (1969/70), verificiranoga (potvrđenoga, ustaljenoga i priznatoga) prema Aniću (1968/69) i uporabnoga, implicitnoga ili prihvaćenoga naglasaka prema Škariću (1999; 2002), možemo reći da su mnogi naglasci nakon dugog razdoblja "potvrđivanja" postali "verificirani" i "prihvaćeni", ali još uvijek ne i kodificirani, normirani" (Pletikos 2008: 17).

Situacija je, dakle, vrlo komplicirana. Ako bi se koji govornik hrvatskoga standardnoga jezika, izvorni ili strani, upitao kako se izgovara neka riječ, vjerojatno bi pogledao u rječnike i gramatike i našao različita rješenja. A pravi odgovor je, kaže Lupić, "da se u hrvatskom standardnom jeziku izgovara i jedno i drugo, i k tomu i treće i deseto" (Lupić 2001: 98). Već je postavljeno pitanje ima li smisla naglasnu normu uopće kodificirati. To se pitanje, kad je hrvatski naglasni sustav u pitanju, često javlja. Neki jezikoslovci nastoje problem hrvatske akcentologije riješiti tako da se uporno trude jezik svrstati u uredne kućice i koliko god je moguće uspostaviti isključivo jednostruk odnos – jedna riječ i jedan izgovor. Međutim, promjenjiva i samoživa priroda jezika takvim se pokušajima stalno opire pa bi se dalo zaključiti da je takav trud uzaludan, bezuspješan. Lupić zagovara načelo Josepha Priestleyja, prema kojemu je u modernim i živim jezicima besmisleno nastojanje da se djelo bilo koje osobe ili skupine osoba postavlja kao standard pisanja ili njihov govor kao nepromjenjivo pravilo govorenja. "Poštujući običaje, zakone i sve što se mijenja, glavnina će naroda, koji, u ovome smislu, mora biti slobodan, svakako potvrditi svoju slobodu provodeći one inovacije koje budu smatrati primjerenima i korisnima" (Priestley 1993: 198; prema Lupić 2001: 99). Budući da je jasno da se i u hrvatskoj naglasnoj uporabnoj normi standardnoga jezika događa upravo to, kodifikacija bi, prema tom načelu, trebala pratiti uporabu, jer „uspješnost kodifikacije mjerljiva je jedino stupnjem njezine prihvaćenosti. Ako većina unutar jezične zajednice ne govori, ne prihvaća i ne želi učiti kodificiranu prozodiju, onda takvu kodifikaciju treba mijenjati: naime, proturječnost između kodifikacije i realne norme razrješava se ipak promjenom kodifikacije“ (Jedlička 1978; prema: Mićanović 2006: 102). I Mićanović uočava očitu potragu za normativnim konceptom kao konačnim modelom koji bi služio kao smjernica u hrvatskoj standardnoj prozodiji. Kao njegovu potencijalnu prednost navodi zemljopisnu neutralnost koja bi standardnom jeziku trebala omogućiti visok stupanj komunikativnosti.

No je li naglasak zaista presudan za kvalitetnu komunikaciju i za primanje govorne poruke? Rezultati koje je Vuletić (2007) dobio u svom istraživanju vrednovanja organizacije govorne poruke ne idu u prilog toj pretpostavci, već suprotno, pokazalo se da pogrešni naglasci riječi tek neznatno utječu na kvalitetu primanja govorne poruke. Autor se pritom ograđuje, pretpostavljajući da bi u sredini čiji govornici imaju čvrsto fiksirane novoštokavske naglaske rezultati razumijevanja dobro organiziranog govorenja s pogrešnim naglascima riječi bili nešto lošiji nego u njegovim rezultatima, dobivenim u urbanoj sredini, čiji se naglasni

sustav oblikuje pod različitim utjecajima. Kapović ističe i to da hrvatski standardni naglasak malo tko zapravo uči osim profesionalaca poput spikera na javnoj televiziji i radiju, glumaca, jezikoslovaca itd.: „Jednostavno rečeno, naglasni je sustav hrvatskoga standardnoga jezika toliko složen da ga je običnu čovjeku nemoguće usvojiti tijekom školovanja, a to mu je, na koncu konca, i nepotrebno. Hrvatski je standardni naglasak zapravo više ideal, nego što je sustav koji će svaki govornik hrvatskoga usvojiti. To nije ništa neobično s obzirom na složenost toga sustava, a ništa drugačije vjerojatno ne bi bilo ni da se za standardni naglasak izabere koji drugi hrvatski dijalekatni naglasni sustav jer su jednostavno mjesni naglasni sustavi prerasnoliki i prekomplicirani da bi ih se samo tako moglo usvajati“ (Kapović 2010: 50). Sličnu takvu situaciju s naglasnim sustavom imaju i jezici kao slovenski, litavski, letonski, švedski, kineski, japanski, vijetnamski itd. U svim je tim jezicima, kao i u hrvatskom, standardni naglasak zapravo samo ideal kojemu se govornici više ili manje približavaju, a nikad ga, „zbog složenosti, izuzevši profesionalce (ili one čiji je organski naglasak blizak standardnomu), zapravo u potpunosti ne usvajaju“ (Isto). Na kraju zaključuje da doista nema razloga provoditi neke velike revolucije u jeziku.

5. Zaključak

Jezik je fenomen koji se s vremenom mijenja, prilagođavajući se komunikacijskim potrebama svojih govornika. Standardni varijetet, koji je svjesno i planirano normiran, mijenja se nešto sporije od ostalih varijeteta, ali njegova promjena je neupitna. Usmena komunikacija na standardnome jeziku, odnosno njegova govorna realizacija, područje je u kojem se najočitije ovjerava propisana norma u jezičnim priručnicima. U standardnoj govornoj praksi svakodnevno se mogu opaziti odstupanja od propisane norme, ali ona se smatraju normalnima jer se norma u svom idealnom obliku nikada ne može u potpunosti ostvariti u spontanom činu govorenja, koji je u stalnom međudjelovanju s mnogim faktorima: polaznim organskim sustavom govornika, njegove osobnosti, životnih navika, stupnjem obrazovanja i sl. Sve su to faktori koji utječu na realizaciju kodificirane norme u slučaju kada je ona zaista naučena i kada se uopće teži njome govoriti. U tom slučaju udaljenost između propisane norme te onog dijela realizacije koji bi trebao funkcionirati kao neutralni, referencijalni tip standardnoga jezika (u prilikama gdje je poželjan – mediji, pedagoška praksa, javni nastupi) ne bi smjela biti velika. Kad je hrvatski standardni jezik u pitanju javljaju se problemi na više razina, a cilj ovoga rada bio je prikazati neke od njih.

S pretpostavkom da su ostale faze razvoja standardnoga jezika realizirane, treba vidjeti što je s onom fazom, to jest onim dijelom standardizacije koji je u stalnom procesu i koji je temeljem implementacije standardne norme – obrazovanje. U onom razdoblju ljudskoga razvoja u kojemu je on najviše otvoren za učenje općenito pa tako i za učenje jezika, i u kojemu on već uvelike jest uključen u sustav učenja i obrazovanja, gdje bi trebao steći temelje standardnoga jezika, sustav ga u tome ne podržava jer ne ispunjava potrebne uvjete. Sustav osnovnoga i srednjoškolskoga obrazovanja ne zadovoljava kriterije nužne da bi u svijet puštao pojedince koji su jezično obrazovani i koji svoje znanje mogu sa samopouzdanjem primjenjivati u praksi. Čak ni mnogi profesori, koji bi to znanje trebali prenositi svojim učenicima, naglasnom normom ne vladaju kako treba, dakle nemaju potrebno znanje. Osim toga, standardnomu se jeziku ne pristupa kako bi trebalo – kao drugom ili stranom jeziku, što on za mnoge pojedince jest, posebno za one čiji se organski idiom u velikoj mjeri razlikuje od standardnoga.

Iako je sustav konvencionalnog obrazovanja uvelike nedostatan u pružanju kvalitetne podrške razvoju pojedinca na svim razinama, pa tako i u jeziku, ne treba krivnju svaljivati u potpunosti na njega, jer čak i ako pojedinac nije tijekom obrazovanja naučio vladati standardnim jezikom, on ima priliku njime ovladati kasnije, samostalno. Činjenica je da je u hrvatskoj jezičnoj stvarnosti situacija takva da je ovladavanje standardnim jezikom pitanje individualnog izbora govornika, dok je u većini modernih društava upotreba standarda ne samo obavezna nego i jedina mogućnost (u politici, administraciji, školstvu, na primjer) (Škiljan 1988).

Ako standardu prilazi iz neštokavskog organskog idioma koji ne poznaje uzlazne naglaske, pred njim je težak zadatak jer je u odrasloj dobi učenje jezika otežano i odvija se sporije, posebno kad je u pitanju fonologija i akcentologija pojedinoga jezika. Znanstvenici tvrde da povoljni period za učenje jezika završava pubertetom i da se nakon njega jezik sve teže uči. No čak i suočen s poteškoćama, pojedinac će dati sve od sebe da standardnim jezikom ovlada ako je to pitanje prestiža i ako je motiviran pogodnostima koje kao govornik standardnoga jezika stječe. U nekim je narodima zaista tako, no ne i u hrvatskome. Na žalost, kad je hrvatski standardni jezik u pitanju ne samo da govornici nisu motivirani za učenje standardne akcentuacije, nego joj se čak i opiru. Pitanje o tome zašto se netko ne pridržava standardne akcentuacije izravno se povezuje i s pitanjem prestižnosti. Prestiž je naime povezan sa socijalnim ugledom i uvažavanjem (onim uvažavanjem koje je posljedica procjene drugoga), a prestižnost jezika proizlazi iz pretpostavke da je vladanje standardom sastavni dio visokog stupnja obrazovanja (Mićanović 2006). Budući da glavni uvjeti implementacije standarda nisu zadovoljeni, u hrvatskoj jezičnoj situaciji, posebno na području naglasne norme, dolazi do problema. Smatra se, međutim, da do problema između standarda i nestandarda dolazi tek onda kada se do tada nestandardne oblike želi promovirati u standardne. Pritom je glavni problem u tome što govornik svjesno *ne želi* poštovati kodificiranu normu i u situacijama koje iziskuju upotrebu standarda upotrebljava nekodificirane oblike kao da su neutralni i općeprihvaćeni. U prvom redu neštokavci, a i neki štokavci ostaju toliko odani svojim lokalnim govorima ili interdijalektima da svaki čas krše propis, tamo gdje bi tvorci norme htjeli čuti ili vidjeti svoj ideal (Mićanović 2006, Kalogjera 1998). Istraživanja prikazana u ovom radu pokazala su da se standardne akcentuacije ne pridržavaju u potpunosti čak ni oni koji se smatraju govornim profesionalcima. Naglasni je sustav hrvatskoga standardnoga jezika toliko složen da ga je običnu čovjeku nemoguće

usvojiti tijekom školovanja, a neki tvrde da mu je to i nepotrebno. Hrvatska je standardna akcentuacija više ideal, nego što je sustav koji će svaki govornik hrvatskoga usvojiti. Kao moguć izlaz nudi se kodifikacija uporabe, to jest prilagođavanje kodificirane norme uporabnoj. Takvoj se pak mogućnosti opiru oni koje sumnjaju u opravdanost kodifikacije naglasne norme. Rješenje se ne nazire, ali cilj ovoga rada i nije bio pronaći neko rješenje, nego prikazati naglasne normativne probleme.

6. Sažetak

Cilj ovoga rada je prikaz naglasne norme suvremenoga hrvatskoga standardnog jezika iz različitih aspekata te njezine uloge, funkcionalnosti i postojeće problematike. Odnos između kodificirane i uporabne naglasne norme problematičan je, jer postoje razilaženja. Iako se kodificirana norma nikada ne ostvaruje u svom idealnom obliku razlike između kodifikacije i uporabe ne bi smjele biti velike. Nestabilnosti i neustaljenosti naglasne norme hrvatskoga standardnoga jezika svjedoči i nedosljednost u suvremenim normativnim priručnicima. U kontekstu standardnoga jezika, koji se u radu nastoji prikazati kao drugi ili strani jezik, a svi njegovi govornici kao bilingvisti, i naglasna se norma prikazuje kao ona norma koja je u tom slučaju teže savladiva od ostalih jezičnih normi, jer za njezino učenje postoji određeno kritično razdoblje unutar kojega je savladiva s lakoćom, a izvan tog razdoblja sposobnost savladavanja opada. Važni su i oni govornici od kojih se ona uči, koji bi trebali služiti kao uzorni modeli hrvatskoga standardnog naglašavanja. Taj su uzor odgajatelji kod djece vrtićke dobi, učitelji i profesori tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja kao temeljnog, a zatim i tijekom akademskog obrazovanja – činjenica je da u hrvatskomu obrazovnom sustavu ne postoje uvjeti za kvalitetno usvajanje standardnoga jezika, a ne postoji ni motivacija. Osim toga, glavni uzori hrvatskoga standardnoga govorenja su i javne te medijske osobe (spikeri, novinari, voditelji različitih emisija) - istraživanja prikazana u ovom radu pokazuju da se standardne akcentuacije ne pridržavaju u potpunosti čak ni oni koji se smatraju govornim profesionalcima.

Ključne riječi: hrvatski standardni jezik, naglasna norma, kodifikacija, uporaba, obrazovanje

7. Summary

The aim of this study is to examine situation concerning contemporary Croatian prosodic norm from different aspects, it's role, functionality and existing problems. Relationship between codification norm and spoken norm is problematic. Although codification norm can never be reached in it's ideal form, differences between codification and spoken norm shouldn't be high. Unstability of Croatian accentuation can also be seen in contemporary Croatian language textbooks. Speaking of standard language, which this study introduces as the second or foreign language and all of it's users as bilingual, pronunciation norm is presented as norm which is much harder to learn than any other norm, because there is a critical period for learning it, and when that period is over learning is getting harder and harder. It is important from who we learn pronunciation norm, who are our rolemodels of Croatian standard pronunciation. That rolemodel are educators in kindergarten, teachers and profesors during elementary school, secondary school and high education. Conditions for quality learning of standard language do not exist in Croatian education system, nor does motivation. Other main rolemodels of Croatian standard pronunciation are people who appear in public and on media (reporters, announcers etc.) – researchs presented in this paper show that they also have deviations from the traditional accentuation norm, although they are considered speaking professionals.

Key words: Croatian standard language, pronunciation norm, codification, spoken norm, education

8. Literatura

1. **Anić, Vladimir** (2000). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.
2. **Babić, Stjepan** (1976). Problem norme u hrvatskom književnom jeziku. U: *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*.
3. **Babić, Zrinka, Škarić, Ivo, Škavić, Đurđa, Varošaneć, Gordana** (1987). Silazni naglasci na nepočetnim slogovima riječi. *Govor* IV, 139-151.
4. **Barić, Eugenija, Hudeček, Lana, Koharović, Nebojša, Lončarić, Mijo, Lukenda, Marko, Mamić, Mile, Mihaljević, Milica, Šarić, Ljiljana, Švačko, Vanja, Vukojević, Luka, Zečević, Vesna, Žagar, Mateo** (1999). *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb.
5. **Babić, Stjepan; Brozović, Dalibor; Moguš, Milan; Pavešić, Slavko; Škarić, Ivo; Težak, Stjepko** (1991). *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika. Nacrti za gramatiku*. Zagreb: HAZU: Globus.
6. **Barić, Eugenija; Lončarić, Mijo; Malić, Dragica; Pavešić, Slavko; Peti, Mirko; Zečević, Vesna; Znika, Marija** (2005). *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
7. **Bourdieu, Pierre** (1992). *Što znači govoriti: ekonomija jezičnih razmjena*. Zagreb: Naprijed.
8. **Brozović, Dalibor** (1966). Jezično značenje hrvatskoga narodnog preporoda, *Kolo*. 8 – 10, 249 – 253.
9. **Brozović, Dalibor** (1970). *Standardni jezik*. Zagreb: Matica hrvatska.
10. **Brozović, Dalibor** (2005). *Prvo lice jednine*. Zagreb: Matica hrvatska.
11. **Bruer, J. T.** (2001). A Critical and Sensitive Period Primer. U: Bailey, D. B., Jr., Bruer, J. T., Symons, F. J., Lichtman, Jeff W. *Critical Thinking About Critical Periods*. National Center for Early Development and Learning. 3 – 27.
12. **Delaš, Helena** (2003). *Silazni naglasci na nepočetnim slogovima riječi*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Magistarski rad.
13. **Delaš, Helena** (2006). Proučavanje hrvatske prozodije u 20. stoljeću. U: *Hrvatski jezik u XX. Stoljeću*, ur. M. Samardžija, I. Pranjković. Zagreb: Matica hrvatska.
14. **Granić, Jagoda** (1994). Standard u jeziku i standard u govoru. *Govor*, XI/2: 83 – 87.
15. **Jelaska, Zrinka** (2005). *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
16. **Jonke, Ljudevit** (1956). Akcentuacija na našoj Radio-stanici. *Jezik*, IV/5: 129 – 133. Zagreb.
17. **Jonke, Ljudevit** (1964 [1961]). Nekoliko članaka o osobitostima hrvatskoga književnog jezika. U: *Norme i normiranje hrvatskoga književnog jezika* (1999), ur. M. Samardžija. Zagreb: Matica hrvatska.

18. **Jonke, Ljudevit** (1974-1975). Problematika norme hrvatskoga književnog jezika u sinkronijskom i dijakronijskom aspektu. *Jezik*, XXII, 2. 33 – 39.
19. **Kalogjera, Damir** (1998). Nezaobilaznost normi (norma) i kritika norme. U: *Jezična norma i varijeteti*, ur. Lada Badurina & Boris Pritchard & Diana Stolac. Zbornik. Zagreb, Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 241 – 249.
20. **Kapović, Mate** (2007). Hrvatski standard – evolucija ili revolucija? Problem hrvatskoga pravopisa i pravogovora. *Jezikoslovlje*, 8, 1, 61 – 76.
21. **Kapović, Mate** (2010). O tobožnjoj neutralizaciji kratkih naglasaka u hrvatskom. *Croatica et Slavica Iadertina*. Zadar. 47 – 54.
22. **Katičić, Radoslav** (1996). Načela standardnosti hrvatskoga jezika. *Jezik* XLIII, 5. 175 – 182.
23. **Katičić, Radoslav** (1975-76). Jezična kultura. *Jezik*, XXIII, 3 – 4. 79 – 91.
24. **Lisac, Josip** (1999). Leksička norma i hrvatska narječja. U: *Norme i normiranje – Zbornik radova*, ur. M. Samardžija, Matica hrvatska. 246 – 259.
25. **Lisac, Josip** (2003). *Hrvatska dijalektologija 1: hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga.
26. **Lupić, Ivan** (2001). Preskriptivna akcentologija i hrvatski standardni jezik. *Kolo*, XI/1: 85 – 135.
27. **Martinović, Blaženka** (2008). *Naglasna kolebanja imenica u hrvatskome standardnom jeziku*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Doktorska disertacija
28. **Mićanović, Krešimir** (2006). *Hrvatski s naglaskom. Standard i jezični varijeteti*. Zagreb: Disput.
29. **Mićanović, Krešimir** (2006a). Mjesto standardologije u jezikoslovnoj kroatistici. U: *Hrvatski jezik u XX. Stoljeću: zbornik*, ur. M. Samardžija i I. Pranjković. Zagreb: Matica hrvatska.
30. **Mildner, Vesna** (2003). *Govor između lijeve i desne hemisfere*. Zagreb: IPC grupa.
31. **Moguš, Milan** (1971). *Fonološki razvoj hrvatskog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.,
32. **Pavličević-Franić, Dunja** (2005). *Komunikacijom do gramatike*. Zagreb: Alfa.
33. **Pletikos, Elenmari** (2008). *Akustički opis hrvatske prozodije riječi (Prozodija riječi u suvremenom općem naddijalektnom govoru)*. Doktorska disertacija. Zagreb.
34. **Pranjković, Ivo** (2001). Za demokratizaciju hrvatske ortoepske norme. U: *Jezik i demokracija – Zbornik radova*, Sarajevo: Institut za jezik, knj. 12., 299 – 306.
35. **Pranjković, Ivo** (2001). Rječnik hrvatskoga jezika. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. Knj. 27, 388 – 394.
36. **Prebeg-Vilke, Marija** (1991). *Vaše dijete i jezik*. Zagreb: Školska knjiga.
37. **Radovanović, Milorad** (1979). *Sociolingvistika*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.

38. **Samardžija, Marko** (1999). *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Ur. M. Samardžija. Zagreb: Matica hrvatska.
39. **Silić, Josip** (1996). Polifunktionalnost hrvatskoga standardnog jezika. *Kolo*, 1, 244 – 247.
40. **Silić, Josip** (1996a). Hrvatski jezik kao sustav i kao standard. *Riječki filološki dani. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa*. Sv. 1. Rijeka, 187 – 194.
41. **Silić, Josip** (1997). Razgovorni stil hrvatskoga standardnog jezika. *Kolo* VI, 4, 483 – 495.
42. **Silić, Josip** (1998). Hrvatski standardni jezik i hrvatska narječja. *Kolo*. VIII/4: 425 – 430.
43. **Silić, Josip** (1999). Nekoliko misli o normi. U: *Norme i normiranje – Zbornik radova*, ur. M. Samardžija. Zagreb: Matica hrvatska, 203-211.
44. **Silić, Josip** (2006). *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.
45. **Škarić, Ivo** (1977). Pledoaje za govor organski i govor standardni. *Jezik*, XXV, 33 – 42.
46. **Škarić, Ivo** (1980-1981). Izgovor. *Jezik*, XXVIII: 129 – 138.
47. **Škarić, Ivo; Škavić, Đurđa; Varošaneć-Škarić, Gordana** (1996). *Kako se naglašavaju posuđenice*. *Jezik* XLIII, 129 – 138.
48. **Škarić, Ivo; Varošaneć-Škarić, Gordana** (1996). Skupna slika govora hrvatske televizije. *Govor* XI, 2. 1 – 13.
49. **Škarić, Ivo; Škavić, Đurđa; Varošaneć-Škarić, Gordana** (1997). O naglašavanju posuđenica – još jednom, nakon Vukušića. *Jezik* XLIV, 66 – 73.
50. **Škarić, Ivo** (1999). Sociofonetski pristup standardnom naglašavanju. *Govor*, XVI, 117 – 137.
51. **Škarić, Ivo** (2002). Naglasci iz suprotstavljenih pravila. *Govor*, XIX, 115 – 135.
52. **Škarić, Ivo, Lazić, Nikolaj** (2002). Vrijednosni sudovi o hrvatskim naglascima. *Govor* XIX, 5 – 34.
53. **Škarić, Ivo** (2006). *Hrvatski govorili!* Zagreb: Školska knjiga.
54. **Škarić, Ivo** (2007). Fonetika hrvatskoga književnoga jezika. U: Stjepan Babić, Dalibor Brozović, Ivo Škarić i Stjepko Težak, *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 17 – 157.
55. **Škarić, Ivo** (2007a). Hrvatski izgovorni identitet. *Govor*, XXIV, 79 – 90.
56. **Škavić, Đurđa** (1994). Odnos hrvatskoga jezikoslovlja prema naglascima u javnim glasilima. *Govor*, XI/1: 69 – 73. Zagreb.
57. **Škiljan, Dubravko** (1988). Standardizacija jezika kao društveni čin. U: Milorad Pupovac (ur.), *Jezici i politike. Jezična politika u višejezičnim zajednicama*. Zbornik. Zagreb: Centar CK SKH za idejno-teorijski rad Vladimir Bakarić, Komunist. 35 – 44.
58. **Škiljan, Dubravko** (2000). *Javni jezik*. Zagreb: Antibarbarus.
59. **Tafra, Branka** (2003). Preispitivanje hrvatske jezične norme. *Jezik*, L, 48 – 58.
60. **Težak, Stjepko** (1996) *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*. Zagreb: Školska knjiga.

61. **Veber Tkalčević, Adolfo** (1856). Ustroj hrvatskoga jezika. U: *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika* (1999), ur. M. Samardžija. Zagreb: Matica hrvatska.
 62. **Vukušić, Stjepan (1976)**. Usporedba dvaju novoštokavskih naglašavanja imenica muškog roda na Ø.
 63. **Vukušić, Stjepan** (1992). Opreznije s novim naglasnim modelima. *Jezik*, XL/I: 1 – 4.
 64. **Vukušić, Stjepan** (1992). Naglasak u Anićeve Rječniku hrvatskoga jezika. *Jezik*. XXXIX. 119 – 122.
 65. **Vuletić, Branko** (2007). *Lingvistika govora*. Zagreb: FF press.
-